

e-ISSN: 3150-0323

ZİYÂLILAR

Türklük bilimi, fikir ve edebiyat mecmuası.

3. SAYI

KÜNYE

Mecmua Adı: Ziyâlîlar

Alt Tanım: Türklük Bilimi, Fikir ve Edebiyat Mecmuası

Yayın Türü: Elektronik Yayın (E-dergi)

Yayın Periyodu: İki ayda bir

e-ISSN: 3150-0323

Yayımcı: Serhat ÖZTÜRK

Kurucu, İmtiyaz Sahibi: Serhat ÖZTÜRK

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Serhat ÖZTÜRK

Editör: Serhat ÖZTÜRK

Tasarım, Mizanpaj: Serhat ÖZTÜRK

Yayın Dili: Türkçe

Yayın Merkezi: Türkiye

Yayın Tarihi ve Yeri: 05.09.2026, Trabzon.

Son Okuma: Erkam YILMAZ

İletişim ve Yazı Gönderimi: ziyalilarmecmuasi@gmail.com

Sosyal Medya: [instagram.com/ziyalilarmecmuasi](https://www.instagram.com/ziyalilarmecmuasi)

*

Yayımlanan yazıların fikrî ve ilmî sorumluluğu yazarlarına aittir.

Dergide yer alan yazılar ve görseller, kaynak gösterilmek şartıyla alıntılanabilir; izinsiz, ticari amaçla çoğaltılamaz.

İÇİNDEKİLER

Editörden – Serhat Öztürk

Makaleler

Tarihsel Süreçten Küresel Dönüşüme Türk Dünyasında Aile: Yapısal Değişimler ve Gelecek Projeksiyonları – **Gülzhaina Duisenbayeva**.....6

Ortak Türk Dili Üzerine Bir Tahlil – **Saltuk Şevket Yazıksız**.....18

Mehmetnazar Hıdırov: Hayatı, İlmî Kişiliği ve Türkoloji Çalışmaları – **Seray Üskay**.....39

Türk Dünyasında Birleştirici Unsurlar: Dombıra, Ortak Destanlar ve Sosyal Medya İçerikleri Üzerinden Özerk Türk Topluluklarına Ulaşım ve Alınan Dönütler – **İbrahim Kaldırım**.....42

Turancı Mıyız – **Erkam Yılmaz**.....48

Anı

Semey’de Siyasî Baskı, Sürgün ve Açlık Kurbanlarını Anma Günü’nde Görüp İşittiklerim – **Çepni Serhat Öztürk**.....53

Şiirler

Kıyam – **Ozan Ethem**.....57

Harabe Şâiri – **Saltuk Şevket Yazıksız**.....58

Musallat – **Herkes**.....59

Âşiyân – **Âgâh**.....60

EDİTÖRDEN

Kıymetli Ziyâlılar Okurları,

Üçüncü sayımızda merkezimize "Türk Dünyası Meseleleri"ni alıyor; müşterek coğrafyamızın dününü, bugününü ve sancılarını yetkin kalemlerin yazılarıyla tahlil ediyoruz.

Bir Türklük bilimi, fikir ve edebiyat mecmuası olarak yola çıkarken tek yönlü bir mecra olmayacağımızın sözünü vermiştik. Bu sayımızda, ilk sayılarımızdan devraldığımız edebî birikimi bir adım daha öteye taşıyarak şiirlerimize ve anı türünde bir metne genişçe yer verdik. İstedik ki zihinlerimiz Türk dünyasının çetin meseleleriyle meşgul olurken, kelimelerin musikisi ve hatıraların sıcaklığı da ruhumuza eşlik etsin; fikir ile duygu aynı potada erisin.

Bu sayımızın bizim için çok müstesna bir anlamı daha var. Bugün, milletine yol gösteren ulu bir meşale, büyük bir fikir ve maarif önderi olan **Ahmet Baytursınulı**'nın doğum günü. *Ziyâlılar Mecmuası*'nın bu sayısını, adına ve mirasına yaraşır biçimde o büyük ziyâlıya ithaf etmekten onur duyuyoruz.

Fikirle yoğrulup mısralarla soluklanacağınız verimli okumalar dileriz.

Serhat Öztürk

makaleler

TARİHSEL SÜREÇTEN KÜRESEL DÖNÜŞÜME TÜRK DÜNYASINDA AİLE: YAPISAL DEĞİŞİMLER VE GELECEK PROJEKSİYONLARI

Yazar: Gülzhaina Duisenbayeva¹
Danışman: Osman Kadir ZOPLAN

Özet: Bu bildiri, Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar uzanan geniş bir acunda (coğrafya/geografiya) varlık gösteren Türk Dünyasının en temel birimi olan oğuş (aile/otbası) yapısını tarihsel süreçten günümüze kadar incelemektedir. Çalışma; Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, özerk cumhuriyetler ve diasporadaki (yurt dışı yayılımı) Türk topluluklarını kapsayan bütüncül bir bakış açısı sunmaktadır. Araştırmada, Eski Türk töresindeki (salt-dastür) eşitlikçi aile modelinden, kadının "Hatun" (Hanşayım) sıfatıyla sahip olduğu stratejik konuma; İslami dönemdeki dönüşümden modernleşme ve dijitalleşme süreçlerinin getirdiği risklere kadar geniş bir yelpaze analiz (çözümleme) edilmiştir. Karşılaştırmalı sosyolojik analiz yöntemiyle hazırlanan bu metinde, Türk ailesinin küresel tek tipleşmeye karşı "töre" kaynaklı direnci ve geleceğe dair stratejik (önemli) politika önerileri ele alınmıştır. Çalışmanın temel savı (tezi), Türk Dünyasının birliğinin ve bekasının, tarihsel "kutlu" (kutsal/kasietli) aile yapısının modern dünyada yeniden ihyası (canlandırılması) ile mümkün olacağıdır.

Anahtar Kelimeler: Türk Dünyası, Oğuş (Aile/Otbası), Töre (Salt-dastür), Küreselleşme, Türk Kadını.

Family in the Turkic World from Historical Process to Global Transformation: Structural Changes and Future Projections

Abstract: This paper examines the structure of the ogush (family), the most fundamental unit of the Turkic World, spanning a vast geography from the Adriatic to the Great Wall of China, from the historical process to the present day. The study provides a holistic perspective covering Turkey, Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Turkmenistan, Uzbekistan, the Turkish Republic of Northern Cyprus, autonomous republics, and Turkish communities in the diaspora. The research analyzes a wide range of topics, from the egalitarian family model in ancient Turkic töre (traditional law) and

¹ Gülzhaina Duisenbayeva, okutman, «Buketov Karaganda National Research University»
gulzhainaduisenbayeva@gmail.com

the strategic position of women with the title of Hatun (Queen), to the transformation in the Islamic period and the risks brought by modernization and digitalization processes. Prepared using the comparative sociological analysis method, this text discusses the resistance of the Turkic family against global homogenization rooted in töre and presents strategic policy proposals for the future. The central thesis of the study is that the unity and survival of the Turkic World will only be possible through the revival of the historical "sacred" family structure in the modern world.

Keywords: Turkic World, Family (Ogush), Tradition (Töre), Globalization, Turkic Woman.

Giriş

Türk dünyası, Adriyatik kıyılarından Çin Seddi'nin ötelere, Sibiryaya steplerinden (bozkır/dala) Akdeniz'in sıcak sularına kadar uzanan muazzam bir acunda (coğrafya/geografiya), yalnızca ortak bir dil ve tarihin değil, aynı zamanda sarsılmaz bir toplumsal dokunun da temsilcisidir. Bu dokunun en merkezî, en hayati ve en kadim (eski/ezelgi) birimi ise oğuş (aile/otbası) yapısıdır. Türk toplumu için aile, yalnızca biyolojik bir üreme birimi veya ekonomik bir yardımlaşma odağı değil; aynı zamanda devletin (il/memleket) çekirdeği, törenin (geleneksel hukuk/salt-dastür) koruyucusu ve millî kimliğin nesiller boyu aktarıldığı kutsal bir ocaktır. Bu çalışma; Türkiye Cumhuriyeti, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti gibi bağımsız devletlerin yanı sıra; Doğu Türkistan, Tataristan, Başkurdistan gibi özerk bölgeler ve Balkanlar'dan Avrupa'ya uzanan Türk diasporasını (yurt dışı yayılımı) kapsayan geniş bir düzlemde Türk ailesinin tarihsel serüvenini ve güncel

(çağdaş/zamanaş) dönüşümünü mercek altına almaktadır.

Çalışmanın temel odağını, Türk aile modelinin binlerce yıllık süreçte "töre" ile şekillenmiş olan genetik kodlarının; modernleşme (çağdaşlaşma), kentleşme (şehirleşme), küreselleşme (evrenselleşme) ve son çeyrek asra damgasını vuran dijital devrim karşısındaki direnci oluşturmaktadır. Türk dünyasının her bir köşesi, 20. yüzyılda farklı siyasi ve toplumsal deneyimlerden geçmiştir. Anadolu Türkleri Batılılaşma ve laikleşme (sekülerleşme) süreçleriyle yoğrulurken; Türkistan (Orta Asya/Ortalık Aziya) ve Kafkasya Türkleri, Sovyet döneminin kolektif (ortaklaşa) yaşam dayatmaları ve ardından gelen bağımsızlık sonrası millî kimliği yeniden inşa etme (kurma) sancılarını yaşamıştır. Bu farklı tecrübelerle rağmen, Türk ailesinin "dayanışma, büyüklere saygı (hürmet) ve çocuk merkezli yapı" gibi ortak paydalarda nasıl birleştiği, çalışmamızın problemini (sorunsalını) teşkil etmektedir.

Araştırmanın kapsamı, tarihsel süreçte Hun ve Göktürk dönemindeki "oğuş" kavramından başlayarak, İslamiyet sonrası yerleşik hayattaki dönüşüme ve nihayetinde 21. yüzyılın "parçalanmış aile" veya "dijital yalnızlık" gibi modern krizlerine kadar uzanmaktadır. Özellikle diasporada yaşayan Türk topluluklarının, yabancı kültürler içinde kendi aile yapısını bir "kültürel kale" gibi muhafaza etme çabası, çalışmanın stratejik (önemli) boyutlarından biridir.

Metodoloji (yöntem/tasil) olarak, nitel araştırma tekniklerinden karşılaştırmalı sosyolojik analiz ve kapsamlı yazın (literatür/edebiyet) taraması yöntemi benimsenmiştir. Türkiye'deki sosyolojik verilerle, Türkistan coğrafyasındaki saha araştırmaları ve istatistiksel (sayısal) göstergeler karşılaştırılarak sentezlenmiştir (birleştirilmiştir). Bu doğrultuda, Türk ailesinin yalnızca geçmişteki ihtişamlı (görmekli/aybatlı) yapısı değil, aynı zamanda gelecekte karşılaşılabileceği riskler ve bu risklere karşı geliştirilebilecek çözüm yolları "stratejik bir vizyon" (öngörü) çerçevesinde sunulmaktadır. Çalışma, Türk dünyasının bir bütün olarak yükselişinin, ancak aile yapısının sağlamlığı ve kadının tarihsel "kutlu" (kutsal/kasietli) konumunun modern dünyada yeniden ihyası (canlandırılması) ile mümkün olabileceği savını (tezini) savunmaktadır.

1.Tarihsel Perspektif: Türk Aile Modelinin Özü

Türk medeniyetinin binlerce yıllık tarihsel sürekliliği içerisinde aile, sadece

toplumsal bir birim değil, kozmik (evrensel/ğalamdıq) bir düzenin yeryüzündeki yansıması olarak görülmüştür. Türklerin bozkır (dala) kültüründen yerleşik hayata, imparatorluk (kağanlık) yapılarından modern ulus devletlere uzanan yolculuğunda, aile kurumu değişen şartlara uyum sağlarken özündeki temel değerleri muhafaza (koruma) etmeyi başarmıştır.

1.1. Eski Türklerde "Oğuş" ve Töre: Temeller ve Hukuki Çerçeve

Eski Türk toplumunun yapı taşlarını oluşturan hiyerarşi (basamaksal düzen), günümüz sosyolojik analizleri (çözümlemeleri) için eşsiz bir örnek teşkil eder. Bu yapının temelinde yer alan oğuş (aile/otbası), rastgele bir birleşme değil, töre (geleneksel hukuk/salt-dastür) adı verilen yazısız ama sarsılmaz kurallar bütünüyle sınırları çizilmiş bir kurumdur. Eski Türklerde aile, kan bağına dayalı bir birliktelik olduğu kadar, manevi (tinsel/ruhani) bir ortaklıktır. Evlilik, sadece iki bireyin değil, iki urug (soy/ru) veya iki boyun (taypa) ittifakı (birleşmesi/odağı) olarak kabul edilirdi.

Töreye göre aile, tek eşlilik (monogami) esasına dayanırdı. Kağanların siyasi evlilikleri dışındaki halk tabakasında çok eşlilik (poligami) neredeyse hiç görülmezdi. Bu durum, Türk ailesinin sadakat ve güven (senim) temelleri üzerine yükseldiğini göstermektedir. Aile içi hukukta "velayet" ve "vesayet" gibi kavramlar, modern hukuk sistemlerine ilham verecek düzeyde gelişmişti. Çocukların yetiştirilmesi, kız ve erkek ayrımı gözetmeksizin törenin

bir gereği olarak görülür; her çocuk hem bir savaşçı hem de toplumun ahlaki değerlerini taşıyan bir birey olarak hayata hazırlanırdı. Boşanma (ajirasu) her ne kadar hukuken mümkün olsa da, toplum nezdinde hoş karşılanmayan ve ailenin kutsallığını zedeleyen bir durum olarak nadiren yaşanırdı (Kafesoğlu, 1997: 215).

1.2. Eşitlikçi Ortaklık: "Hatun" ve "Kağan" Dengesi ve Kadının Konumu

Türk aile yapısını diğer kadim (eski/ezelgi) medeniyetlerden ayıran en keskin çizgi, kadının toplumsal ve siyasal mevkisidir (konumudur). Çin, Hint veya Roma medeniyetlerinde kadının ikincil, hatta bazen meta (mal) olarak görüldüğü dönemlerde, Türklerde kadın "evinin hanımı" değil, "evin direği" ve ortağıdır. Bu anlayışın en somut (maddi) kanıtı, devlet yönetimindeki ikili yapıdır. Kurultaylarda (meclislerde) Kağan'ın yanında Hatun'un (Kraliçe/Hanşayım) yer alması, elçileri beraber kabul etmeleri ve buyrukların (fermanların) "Kağan ve Hatun emrediyor ki..." ifadesiyle başlaması, bu eşitlikçi ruhun aileye yansımasıdır.

Aile içinde mülkiyet (iyelik) hakkı konusunda kadın geniş yetkilere sahipti. Kadının evlenirken getirdiği kalın (çeyiz/jasau) veya miras yoluyla edindiği mallar üzerinde erkeğin tasarruf (kullanım) hakkı kısıtlıydı. Kadın, erkeğin seferde veya savaşta olduğu dönemlerde obanın (topluluğun/aulın) ve ailenin mutlak idarecisidir. Türk destanlarında ve yazıtlarında (bitigtaslarında) kadının iffeti (namusu), zekası ve alp

(kahraman/batır) kişiliği sıkça vurgulanır. Kadın, çocukların ilk öğretmeni (ustazı) olması hasebiyle, Türk harsının (kültürünün/mâdeniyetinin) taşıyıcı sütunudur. Bu "kutlu" (kutsal/kasietli) konum, Türk ailesinin demokratik yapısını tarihsel bir gerçeklik haline getirmiştir (Ögel, 2010: 158).

1.3. İslami Dönem ve Modernleşme Öncesi Süreç: Sentez ve Korunma

Türklerin İslamiyet ile şereflenmesi (onurlanması), aile yapısında köklü bir kopuş değil, bir uyum ve sentez (bileşim) dönemini başlatmıştır. İslami değerler ile Türk töresi, özellikle ailenin korunması ve mahremiyet (özel yaşam) konularında birbirini beslemiştir. Bu dönemde göçebe yaşamın getirdiği dinamizm, yerleşik hayata geçişle birlikte "müşterek" (geniş) aile modeline evrilmiştir. Dedelerin, ninelerin, anne-babanın ve torunların aynı çatı altında veya aynı avluda yaşadığı bu yapı, sosyal güvenliğin (yardımlaşmanın) en doğal biçimidir.

Modernleşme öncesi Osmanlı, Selçuklu, Babür ve Altın Orda gibi Türk devletlerinde aile; sadece kan bağıyla değil, "sofra birliği" ve "dua birliği" ile de kenetlenmiştir. Yaşlılar, ailenin canlı kütüphaneleri ve hikmet (bilgelik) kaynakları olarak en üst köşede (törde) ağırlanırdı. Çocuklara isim verilmesinden evlilik çağına kadar her aşamada büyüklerin duası ve rızası (kelisimi) aranırdı. Bu süreçte Türk ailesi, dış dünyadan gelebilecek kültürel yozlaşmaya karşı en kapalı ve en sağlam sığınak olmuştur. Aile içi eğitim, sadece dini bilgileri değil, Türk-İslam ahlakını

ve el sanatlarını da kapsayan usta-çırak ilişkisi gibi yürütülmüştür (Aydın, 2018: 92).

2. Çağdaş Dönemde Dönüşüm Dinamikleri

Türk dünyası, 20. yüzyılın başından itibaren küresel ölçekte yaşanan siyasi, iktisadi (ekonomik) ve teknolojik sarsıntılardan doğrudan etkilenmiştir. Bu etkiler, toplumsal yapının omurgasını oluşturan oğuş (aile/otbası) yapısında da kaçınılmaz bir dönüşümü tetiklemiştir. Geleneksel tarım toplumundan sanayi ve bilgi toplumuna geçiş, Türk ailesini hem mekânsal hem de zihinsel (düşünsel) olarak yeni bir düzleme taşımıştır.

2.1. Sosyo-Ekonomik Etkiler: Kentleşme ve Çekirdek Aile Modelinin Yükselişi

yüzyılın ikinci yarısında başlayan ve günümüzde hız kesmeden devam eden kentleşme (şehirleşme) süreci, Türk ailesinin morfolojik (yapısal) görünümünü kökten değiştirmiştir. Geleneksel geniş aile yapısı, toprağa ve tarımsal üretime dayalı bir dayanışma modeliyken; kente göçle birlikte bu yapı yerini çekirdek (nükleer) aileye bırakmıştır. Özellikle Türkiye’de 1950’lerden itibaren, Kazakistan ve Özbekistan’da ise Sovyetlerin sanayileşme hamleleriyle birlikte, akrabalık bağlarının mekânsal olarak koptuğu gözlemlenmiştir.

Kent yaşamının getirdiği dar konut alanları, yüksek yaşam maliyetleri ve bireysel başarı odaklı kariyer hedefleri, geniş ailenin koruyucu kalkanını zayıflatmıştır. Artık "bir lokma bir

hırka" felsefesinden, tüketim (tutanu) odaklı bir yaşam tarzına geçilmiş; bu durum ailenin çocuk sayısını ve çocuk yetiştirme tutumlarını da etkilemiştir. Ancak bu dönüşüm, Batı’daki gibi tam bir bireyselleşmeyle sonuçlanmamış; Türk insanı kente taşınsa da "hemşehricilik" ve "akraba ziyareti" gibi pratiklerle (uygulamalarla) geleneksel dokuyu modern formlar (biçimler) içinde yaşatmaya çalışmıştır (Kongar, 2016: 312).

2.2. Siyasal ve Dijital Etkiler: Yeniden İnşa ve Sanal Dünya Sınavı

Siyasal düzlemde, özellikle 1991 sonrası bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetlerinde, ailenin üzerine düşen görev bir kat daha artmıştır. Sovyet döneminin "homo-sovieticus" (Sovyet insanı) yaratma projesi kapsamında zayıflatılmaya çalışılan aile bağları, bağımsızlık sonrası dönemde milli kimliğin (ultıq birgeylik) yeniden inşasında bir manivela görevi görmüştür. Kazakistan’da "Ruhani Zhangyru" (Manevi Yenilenme) gibi devlet politikalarıyla ailenin kutsallığı ve "töre" vurgusu ön plana çıkarılmıştır.

Öte yandan, 21. yüzyılın getirdiği dijitalleşme süreci, Türk ailesini "ev içindeki yabancılaşma" tehlikesiyle karşı karşıya bırakmıştır. Akıllı telefonlar ve sosyal ağlar (medya), aile içi iletişimin niteliğini (keypiyetini) değiştirmiştir. Eskiden akşam sofralarında anlatılan efsaneler (aңызdar) ve dede-torun sohbetlerinin yerini, her bireyin kendi ekranına hapsediği sanal (gerçek olmayan) bir yalnızlık almıştır. Bu durum, kuşaklararası uçurumu (parşıtı)

derinleştirmekte ve gençlerin Türk-İslam ahlakı yerine küresel popüler kültürün değerlerini benimsemesine yol açmaktadır (Abazov, 2007: 142).

2.3. Göç ve Parçalanmış Aileler: Diaspora ve İşçi Göçlerinin Etkisi

Türk dünyasının en acı verici değişim dinamiklerinden biri de zorunlu veya ekonomik nedenlerle yaşanan göçlerdir. Sibirya'nın soğuklarından Avrupa'nın merkezine kadar yayılan Türk diasporası, aile yapısını koruma noktasında büyük bir direnç sergilemektedir. Ancak bu direnç, "parçalanmış aile" gerçeğini ortadan kaldırmamaktadır. Özellikle Kırgızistan, Tacikistan (Türk toplulukları özelinde) ve Özbekistan'dan Rusya'ya giden milyonlarca işçi, ailelerini ülkelerinde bırakmak zorunda kalmaktadır. "Uzakta olan baba" figürü, çocuk gelişiminde otorite (erk) boşluğuna ve duygusal eksikliklere neden olmaktadır.

Benzer şekilde, Türkiye'den Avrupa'ya giden "gastarbeiter" (konuk işçi) kuşağının torunları bugün kimlik karmaşası yaşamaktadır. Bir yanda evdeki geleneksel Türk terbiyesi, diğer yanda dışarıdaki seküler (dünyevi) Batı yaşamı arasında kalan gençler, aileyi bazen bir sığınak bazen de bir engel (böğet) olarak görmektedir. Doğu Türkistan'da yaşanan zorunlu ayrılıklar ve aile bütünlüğüne yönelik siyasi müdahaleler ise, Türk ailesinin sadece sosyolojik değil, aynı zamanda varoluşsal bir tehdit altında olduğunun en somut örneğidir (Togan, 1981: 204).

3. Bölgesel Analiz Ve Karşılaştırmalı Değerlendirme

Türk Dünyası, tek bir merkezden yönetilmese de gönül coğrafyasında (könil şuağı) birleşen devasa bir bütündür. Ancak her bölge, bulunduğu yerin iklimi, komşu olduğu medeniyetler ve geçirdiği siyasi sancılar (azaptar) neticesinde oğuş (aile/otbası) yapısında özgün (orijinal) farklılıklar geliştirmiştir. Bu bölümde, Anadolu'dan Türkistan'a uzanan geniş hattaki aile modellerini karşılaştırmalı olarak analiz (çözümleme) edeceğiz.

3.1. Anadolu ve Balkanlar: Batılılaşma ve Modernleşme Ekseninde Aile

Türkiye ve Balkanlarda yaşayan Türk toplulukları, son iki asırdır Batı medeniyetinin kültürel ve hukuki tazyikini (baskısını) en yoğun hisseden gruptur. Anadolu'da aile, Osmanlı'nın son döneminden itibaren modernleşme çabalarının odak noktası olmuştur. Cumhuriyet dönemiyle birlikte kabul edilen Türk Medeni Kanunu, aileyi dini referanslardan (kaynaklardan) laik (seküler) bir hukuk zeminine taşımıştır. Bu durum, kadının toplumsal hayatta daha görünür olmasını ve miras hukukunda tam eşitliği sağlamıştır.

Balkan Türkleri için ise aile, bir azınlık (kemşilik) psikolojisiyle "milli kaleyi" koruma görevi üstlenmiştir. Bulgaristan, Yunanistan ve Kuzey Makedonya'daki soydaşlarımız, dış dünyadaki asimilasyon (benzeştirme/özin-özi joğu) politikalarına karşı aile içine kapanarak dillerini ve dinlerini korumuşlardır. Anadolu ve Balkanlar ekseninde aile, bugün modern bir görünüme sahip olsa da; düğün, cenaze ve bayram gibi geçiş dönemlerinde (ritüellerde) hala eski Türk töresinin (salt-dastür) izlerini

güçlü bir şekilde taşımaktadır. Komşuluk ilişkileri ve akraba dayanışması, Batı'daki atomize (parçalanmış) birey modeline karşı en büyük direnç noktasıdır (Aydın, 2018: 156).

3.2. Türkistan Coğrafyası: Geleneksel Yapı, Rus/Çin Etkisi ve "Aksakal" Kültürü

Türkistan (Orta Asya/Ortalık Aziya) coğrafyasında aile, bozkırın (dalanın) kadim kurallarıyla Sovyet döneminin katı disiplini arasında hibrit (melez) bir yapı geliştirmiştir. Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan'da aile, devletten bağımsız bir sosyal otoritedir. Bu bölgedeki en belirgin özellik, "Aksakal" (bilge yaşlı/aksaqal) ve "Akjaulık" (beyaz tülbentli ana) otoritesinin hala diri olmasıdır. Toplumsal bir uyuşmazlık olduğunda mahkemeden önce aile büyüklerinin hakemliğine başvurulması, Türk hukuk tarihinin canlı bir tezahürüdür (görünümüdür).

Rus etkisi, özellikle şehirleşmiş kesimlerde dil ve yaşam tarzı olarak hissedilse de, aile içindeki saygı (hürmet) hiyerarşisi (basamaklı düzen) bozulmamıştır. Doğu Türkistan'da ise durum çok daha dramatiktir. Çin'in uyguladığı "kardeş aile" gibi politikalar, Türk aile mahremiyetini (özel yaşamını) doğrudan hedef almaktadır. Burada aile, sadece sosyolojik bir birim değil, bir milletin (budun/ult) var olma ya da yok olma çizgisindeki en son savunma hattıdır. Bölgedeki Türk toplulukları, aile bağlarını koruyarak kültürel soykırıma karşı durmaya çalışmaktadır (Saray, 1993: 88).

3.3. Azerbaycan ve KKTC: Kafkasya Dinamikleri ve Ada Kültürü

Azerbaycan'da aile yapısı, "kişilik" (onur/namus) ve "sadakat" kavramları üzerine inşa edilmiştir. Kafkasya'nın sert ama mert iklimi, aile içi bağların kopmaz bir hal almasını sağlamıştır. Azerbaycan Türklerinde geniş aile, ekonomik bir zorunluluktan ziyade manevi (tinsel) bir ihtiyaçtır. Akrabalık bağları o kadar güçlüdür ki, "yedi göbek" sülalesini tanımayan birey toplumda eksik kabul edilir.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde (KKTC) ise durum daha farklı bir seyir izler. Ada kültürü, Türk ailesine daha esnek, hoşgörülü ve dışa açık bir kimlik kazandırmıştır. 1974 öncesi verilen varoluş mücadelesinde aile, direnişin merkezi olmuştur. Günümüzde ise KKTC'de aile, eğitim düzeyi en yüksek ve demokratik katılımı en güçlü Türk topluluklarından birini temsil eder. Azerbaycan'daki geleneksel muhafazakarlık ile Kıbrıs'taki modern (çağdaş) liberalizm (özgürlükçülük), Türk aile modelinin ne kadar geniş bir yelpazede çeşitlenebileceğinin en güzel kanıtıdır (Yalçın, 2015: 42).

4. Aile İçi Rol Dağılımı Ve Kuşaklararası İlişkiler

Türk ailesinin binlerce yıllık direncinin sırrı, aile içindeki rollerin bir hiyerarşiden (basamaklı düzen) ziyade, bir ahenk (uyum) ve görev paylaşımı üzerine kurulmuş olmasıdır. Bu denge, modernleşme süreçleriyle birlikte şekil değiştirse de, ruhundaki "dayanışma" ve "karşılıklı rıza" (kelisim) ilkesini korumaya devam etmektedir.

4.1. Kadının Taşıyıcı Rolü: Kültürel Koruyuculuktan Ekonomik Özgürlüğe

Türk ailesinde kadın, sadece bir eş veya anne değil; harsın (kültürün/mâdeniyetinin) başat (temel) taşıyıcısı ve aktarıcısıdır. Tarihî süreçte "Hatun" (Hanşayım) kimliğiyle devlet yöneten Türk kadını, günümüzde bu genetik (soysal) mirası toplumsal hayatın her alanına taşımıştır. Modern Türk dünyasında kadın, ailenin manevi (tinsel) mimarı olmaya devam ederken, aynı zamanda profesyonel (mesleki) kimliğiyle ekonomik üretimin de merkezine yerleşmiştir.

Kadının bu çift yönlü rolü, Türk dünyasında "kültürel muhafızlık" görevini de beraberinde getirir. Dilin (ana tili) çocuklara aktarılması, geleneksel yemek kültürünün yaşatılması ve "töre"ye (salt-dastür) uygun ahlak anlayışının aşılması büyük oranda kadının omuzlarındadır. Türkiye'den Kazakistan'a kadar uzanan çizgide, kadının iş hayatındaki yükselişi, ailenin refah (baylık) seviyesini artırmış; ancak bu durum "çalışan anne" figürünün ev içindeki yükünü de ağırlaştırmıştır. Buna rağmen Türk kadını, Batılı hemcinslerinden farklı olarak, kariyerini (iş yaşamını) aile bağlarını koparmadan sürdürme eğilimindedir. Bu durum, Türk aile modelinin "duygusal zekası" yüksek bir yapı olarak kalmasını sağlamaktadır (Tanrıöver, 2003: 78).

4.2. Ebeveynlik Tutumları: "Alp" Yetiştirme Bilincinden "Helikopter Ebeveynlik" Fenomenine

Eski Türklerde çocuk eğitimi, çocuğu hayata karşı dayanıklı, cesur ve bilge bir

alp (kahraman/batır) olarak hazırlamak üzerine kuruluydu. Çocuklar küçük yaşlardan itibaren ata binmeyi, ok atmayı ve doğayla mücadele etmeyi öğrenirlerdi. Bu "alp" yetiştirme bilinci, özgüveni yüksek ve topluma karşı sorumluluk hisseden bireyler yarattı. Günümüzde ise küresel eğitim trendlerinin (akımlarının) etkisiyle bu anlayışın evrildiği (dönüştüğü) görülmektedir.

Özellikle büyük kentlerde yaşayan Türk ailelerinde, "helikopter ebeveynlik" olarak adlandırılan, çocuğun her adımını denetleyen ve onu her türlü zorluktan (qıyındıqtan) sakınan bir tutum yaygınlaşmaktadır. Bu durum, çocukların özerklik (bağımsızlık) duygusunu zayıflatmakta ve onları dış dünyaya karşı daha savunmasız hale getirmektedir. Ancak Türkistan (Orta Asya/Ortalık Aziya) coğrafyasında, özellikle kırsal kesimlerde, çocuk hala ailenin iş gücüne katılan ve erkenden sorumluluk alan bir birey olma vasfını (nitelik/sapalıq) korumaktadır. Türk dünyasının geleceği, "alp" ruhunun getirdiği dayanıklılık ile modern eğitimin sağladığı donanımın nasıl sentezleneceğine (birleştirileceğine) bağlıdır (Aydın, 2018: 204).

4.3. Yaşlılık ve Sosyal Hafıza: Sosyal Güvenlikten Gönül Köprüsüne

Türk aile yapısının en saygın (muteber) üyeleri olan yaşlılar, ailenin sadece geçmişi değil, aynı zamanda pusulasıdır. Batı toplumlarında yaşlılık bir "kenara çekilme" ve huzurevlerine (qarttar üyi) bırakılma dönemi olarak algılanırken; Türk dünyasında yaşlı, "aksakal" (bilge/aksaqal) veya "ulu ana" (apa)

sıfatıyla evin en üst köşesinde (törde) ağırlanır. Yaşlılar, sosyal hafızanın (toplumsal bellek) canlı kütüphaneleridir; masallar, efsaneler ve töre kuralları onlar aracılığıyla torunlara aktarılır.

Modernleşme ve çekirdek aileye geçiş, yaşlıların fiziksel olarak aynı evde yaşama oranını düşürse de, manevi (tinsel) bağları koparmamıştır. Türkiye'deki "bayram ziyaretleri" veya Kazakistan'daki "bata" (dua/alkıs) alma gelenekleri, kuşaklararası köprünün hala sağlam olduğunu göstermektedir. Huzurevi kavramı, Türk toplum vicdanında hala "son çare" ve "hüzünlü bir ayrılık" olarak görülmektedir. Yaşlıların çocuk gelişimindeki rolü, kreş ve anaokullarının sağlayamadığı "aidiyet" ve "kültürel güven" duygusunu pekiştirmekte, Türk ailesini atomize (parçalanmış) olmaktan kurtarmaktadır (Kafesoğlu, 1997: 342).

5. Güncel Sorunlar Ve Risk Analizi

Türk dünyasında oğuş (aile/otbası) yapısı, tarihsel süreçte pek çok dış tehdide karşı direnç göstermiş olsa da, günümüzde mahiyeti (niteliği) çok daha karmaşık olan küresel risklerle karşı karşıyadır. Bu riskler sadece ekonomik veya siyasal değil, aynı zamanda Türk ailesinin varlık temeli olan töre (geleneksel hukuk/salt-dastür) ve manevi (tinsel) değerler manzumesine (sistemine) yöneliktir.

5.1. Boşanma ve Değer Kayması: İstatistiksel ve Sosyolojik Görünüm

Son yirmi yıllık süreçte, Türkiye'den Türkistan (Orta Asya/Ortalık Aziya) steplerine kadar tüm Türk coğrafyasında

boşanma (ajirasu) oranlarında kaygı verici bir artış gözlemlenmektedir. İstatistiksel (sayısal) veriler, özellikle evliliğin ilk beş yılında yaşanan ayrılıkların, geçmiş dönemlere kıyasla (oranla) katlanarak arttığını göstermektedir. Bu durumun temelinde yatan en önemli etkenlerden biri, bireyselleşmenin (jeke bas tärbie) ailevi sorumlulukların önüne geçmesidir.

Eskiden "bir yastıkta kocamak" bir erdem (fazilet) sayılırken, günümüzde tüketim (tutanu) kültürünün etkisiyle insan ilişkileri de "kullan-at" mantığına evrilmiştir (dönüşmüştür). Sabır (dözüm) ve fedakarlık gibi aileyi ayakta tutan geleneksel sütunlar, modern insanın "hızlı haz" arayışı karşısında sarsılmaktadır. Ekonomik istikrarsızlıklar, işsizlik ve kent yaşamının getirdiği yüksek stres (gerginlik) seviyeleri, aile içi çatışmaları (tartıstardı) tetikleyen dışsal (sırtqı) amillerdir. Boşanma, sadece iki bireyin ayrılması değil, Türk toplumunun çekirdek yapısının parçalanması ve sosyal dokunun zayıflaması anlamına gelmektedir (TUIK, 2025; KAZSTAT, 2025).

5.2. Kültürel Muhafazakarlık vs. Küresel Liberalizm: Kimlik Karmaşası

Türk dünyası bugün, kadim (eski/ezelgi) kültürel muhafazakarlık ile sınır tanımayan küresel liberalizm (özgürlükçülük) arasında bir "kimlik savaşına" sahne olmaktadır. İnternet ve sosyal ağlar (medya) aracılığıyla hane içine sızan yabancı hayat tarzları, genç nesillerin (urpaqtardın) zihin dünyasında büyük bir kırılmaya yol açmaktadır. Geleneksel Türk terbiyesi

(târbie), hiyerarşiye ve saygıya (hürmet) dayanırken; küresel kültür, otoriteyi (erki) reddeden ve sınırsız bireysel özgürlüğü kutsayan bir model dayatmaktadır.

Bu durum, aile içinde "dil ve gönül kopukluğu" olarak tezahür (görünüm) etmektedir. Ebeveynler çocuklarının konuştuğu dili (dijital jargon/argot) anlamakta zorlanırken, çocuklar da büyüklerinin aktardığı "töre" ve "ahlak" kurallarını "çağ dışı" (eskişildik) olarak nitelendirebilmektedir. Bu kimlik karmaşası, Türk gencini kendi öz değerlerine yabancılaştırmakta ve onu küresel kitle kültürünün (pop-kültür) savunmasız bir parçası haline getirmektedir. Diasporada yaşayan Türk toplulukları için bu risk çok daha büyüktür; zira orada aile, yabancı bir kültürel okyanusun ortasında hayatta kalmaya çalışan bir sandaldır (Abazov, 2007: 196).

5.3. Dijital Yalnızlık ve Aile İçi İletişim Krizi

Teknolojik imkanların (mümkindikterdin) artması, fiziksel mesafeleri kısaltsa da duygusal mesafeleri artırmıştır. Türk ailesinin en önemli özelliği olan "sofra sohbetleri" ve "meşveret" (danışma/kenesu) kültürü, akıllı cihazların gölgesinde kalmıştır. Aynı odanın içinde birbirine yabancılaşan bireyler, "dijital bir yalnızlığa" mahkum olmaktadır. Bu durum, aile içi şiddetin (zorlıqtın) sessiz bir türünü, yani "duygusal ihmali" doğurmaktadır.

Özellikle Türk Cumhuriyetlerinde hızla yayılan dijitalleşme, geleneksel bilgi aktarım kanallarını (dededen toruna

anlatılan kıssalar) tıkamaktadır. Sanal (gerçek olmayan) dünyadaki rol modeller, gerçek aile büyüklerinin yerini almakta; bu da Türk toplumunun sosyal mirasını (murasını) tehlikeye atmaktadır. Risk analizi (çözümlemesi) yapıldığında, Türk ailesinin bu teknolojik kuşatmadan ancak "bilinçli medya kullanımı" ve "geleneği dijitalle harmanlayan" yeni bir iletişim diliyle çıkabileceği görülmektedir (Kongar, 2016: 415).

Sonuç Ve Öneriler

Türk dünyasının binlerce yıllık tarihsel serüveni (serüven/ojıy) boyunca, siyasi sınırlar değişmiş, imparatorluklar (kağanlıklar) kurulup yıkılmış, ancak oğuş (aile/otbası) yapısı Türk varlığının sarsılmaz kalesi olarak ayakta kalmıştır. Yapılan bu çalışma göstermektedir ki; Türk ailesi sadece sosyolojik bir birim değil, aynı zamanda Türk töresinin (salt-dastür), dilinin ve inancının nesilden nesile aktarıldığı kutsal bir ocaktır. Anadolu'dan Türkistan'ın (Orta Asya/Ortalık Aziya) derinliklerine kadar uzanan bu geniş coğrafyada aile; modernleşme (çağdaşlaşma), kentleşme (şehirleşme) ve dijitalleşme gibi küresel tazyiklere (baskılara) karşı büyük bir direnç sergilese de, yapısal bir dönüşüm (evrilme) sürecinden geçmektedir.

Stratejik Vizyon: Küresel Tek Tipleşmeye Karşı Töre Direnci

Günümüzde Türk ailesi, Batı kaynaklı atomize (parçalanmış) birey modeli ile kendi kadim (eski/ezelgi) değerleri arasında bir yol ayırmındadır. Ancak Türk ailesinin genetik (soysal) kodlarında yer alan "dayanışma", "büyüklere hürmet (saygı)" ve "çocuk

merkezli yapı", küresel tek tipleşmeye karşı en güçlü panzehirdir (emdir). Bu direnç, sadece geçmişi koruma refleksi (tepkisi) değil, aynı zamanda modern dünyanın getirdiği yalnızlık ve anlam kaybı krizine karşı Türk dünyasının sunduğu özgün (orijinal) bir çözüm önerisidir. Aile içi roller değişse de, kadının tarihsel "kutlu" (kutsal/kasietli) konumu ve aksakalların (bilge yaşlıların) toplumsal barıştaki rolü, Türk dünyasını küresel krizler karşısında ayakta tutan "stratejik bir dayanıklılık" (rezilyans) sağlamaktadır.

Politika Önerileri

Türk dünyasının bütününe ilgilendiren bu hayati meselede, ortak bir gelecek projeksiyonu (öngörüsü) için şu somut (maddi) adımların atılması elzemdir (zorunludur):

Türk Dünyası Aile Konseyi: Türk Devletleri Teşkilatı bünyesinde, tüm üye ve gözlemci ülkelerin katılımıyla "Ortak Aile Politikaları Konseyi" kurulmalıdır. Bu konsey, Türk ailesini tehdit eden küresel risklere karşı ortak bir koruma kalkanı ve veri tabanı (bilgi qorı) oluşturmaktadır.

Milli Dijital İçerik Seferberliği: Genç nesillerin (urpaqtardın) dijital dünyadaki kimlik karmaşasını önlemek adına; Türk tarihini, kahramanlarını ve aile değerlerini konu alan yüksek nitelikli (sapalı) çizgi filmler, oyunlar ve sosyal ağ (medya) içerikleri tüm Türk lehçelerinde (Kazakça, Kırgızca, Azerbaycan Türkçesi vb.) üretilmelidir.

Kadının "Kutlu" Konumunun Yasallaşması: Türk kadınının tarihsel süreçteki "Hatun" (Hanşayım) mevkisi

(makamı), modern iş ve aile hukukunda daha güçlü bir şekilde temsil edilmelidir. Çalışan annelere yönelik destekleyici (demeuşi) politikalar artırılmalı, kadının ekonomik özgürlüğü ile aile içindeki kültürel taşıyıcılık rolü arasındaki denge devlet güvencesine alınmalıdır.

Eğitimde "Töre" ve "Edep" Müfredatı: Türk dünyasındaki eğitim kurumlarında, sadece akademik bilgi değil; "oğuş" bilincini, büyüklere saygıyı (hürmet) ve küçüklere sevgiyi esas alan "Türk Aile Değerleri" dersi müfredata (bağdarlamaya) eklenmelidir.

Diaspora Destek Ağları: Başka ülkelerde yoğun şekilde yaşayan Türk toplulukları ve diasporalar için "Aile Destek Merkezleri" kurulmalıdır. Bu merkezler, yabancı kültürler içinde Türk aile yapısının yozlaşmasını önleyecek rehberlik (bağıt-bağdar) ve kültürel faaliyetler yürütmelidir.

Sonuç olarak; Türk dünyasının küresel bir güç olarak yükselişi, teknolojik ve ekonomik başarılar kadar, bu başarıları anlamlandıracak olan "sağlam aile" yapısına bağlıdır. Töreyle dayalı, modern dünyaya açık ama öz değerlerine sadık bir aile yapısı, Türk asrının (yüzyılının) en büyük teminatıdır (kepili).

KAYNAKÇA

ABAZOV, R. (2007). Culture and Customs of the Central Asian Republics. Greenwood Press.

ARAS, B. (2005). Türk Dış Politikası ve Türk Dünyası. İstanbul: Tasam Yayınları.

AŞIRLI, A. (2012). Azerbaycan Türklerinin Tarihi. Bakü: Nurlar.

AYDIN, M. (2018). Türk Aile Sosyolojisi. Ankara: Nobel Yayınları.

GÖKALP, Z. (1976). Türk Medeniyeti Tarihi. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.

İNAN, A. (1987). Makaleler ve İncelemeler. Ankara: TTK Yayınları.

KAFESOĞLU, İ. (1997). Türk Milli Kültürü. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

KONGAR, E. (2016). 21. Yüzyılda Türkiye. İstanbul: Remzi Kitabevi.

MARX, E. & KHOZANOV, A. M. (2001). The Nomadic Alternative. London: Routledge.

ÖGEL, B. (2010). Türk Kültürünün Gelişme Çağları. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

ROUX, J. P. (2001). Türklerin Tarihi. (Çev. Aykut Kazancıgil). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

SARAY, M. (1993). Kazak Türkleri Tarihi. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

SÜMER, F. (1999). Oğuzlar (Türkmenler). İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

TANRIÖVER, A. H. (2003). Türk Dünyası ve Aile Yapısı. Ankara: AKM Yayınları.

TOGAN, Z. V. (1981). Umumi Türk Tarihine Giriş. İstanbul: Enderun Kitabevi.

TÜRKDOĞAN, O. (2002). Türk Toplum Yapısı. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

YALÇIN, N. (2015). Kıbrıs Türk Kültürü ve Aile. Lefkoşa: KKTC Milli Eğitim Yayınları.

UNESCO (2024). Cultural Heritage in Central Asia. [Erişim: 2026].

TÜRKPA (2025). Türk Dili Konuşan Ülkeler Sosyolojik Raporu. Bakü.

TUIK (2025). İstatistiklerle Aile. www.tuik.gov.tr [Erişim: 2026].

KAZSTAT (2025). Demographic Situation in Kazakhstan. www.stat.gov.kz [Erişim: 2026].

ORTAK TÜRK DİLİ ÜZERİNE BİR TAHLİL

Yazar: Saltuk Şevket Yazıksız

Ortak Dil Nedir?

Bir cemiyetin yahut muhtelif kavimlerin birbirleriyle hemhâl olabilmesi, duygu ve tasavvurlarını tek bir vasıta ile ifade edebilmesi hiç şüphesiz müşterek bir lisanın varlığına merbuttur. "Ortak dil" en sade tarifıyla, farklı lehçe, şive veya ağızları konuşan toplulukların aralarındaki ihtilafları giderip anlaşılabilmek maksadıyla benimsedikleri, kuralları nispeten sabitlenmiş iletişim vasıtasıdır. Lakin bir dilin yalnızca sözlü olarak yaygınlaşması yahut bir pazar dili olarak kullanılması, onun hakiki manada bir ortak dil vasfı kazanması için kâfi gelmez.

Bir lisanın resmîleşmesi, belli bir nizam ve teşkilat kazanarak asırlar boyunca nesilden nesile intikal edebilmesi, mutlak surette onun bir "yazı dili" (kitabî dil) hüviyetine bürünmesine bağlıdır. Zira söz uçar; ağızlar ve şiveler coğrafyanın ve zamanın tesiriyle hızla başkalaşır, birbirinden uzaklaşır. Lakin yazı sabittir. Bir dil, kaideleri belirlenip edebiyatta, bürokraside ve ilimde kağıda dökülmeye başlandığı an sarsılmaz bir temel kazanır. Bu sağlam temel, o dilin konuşulduğu sınırları genişletir, onu mahallî (yerel) olmaktan çıkarıp geniş sahalara hitap eden bir müşterekliğe taşır. Hülasa, bir dilin lisan-ı müşterek mertebesine erişip resmî bir hüviyet

kazanması, edebiyatçıların, âlimlerin ve devlet ricalinin kalemiyle işlenmesine, yani tam manasıyla bir yazı dili olmasına sıkı sıkıya bağlıdır. Yazıya dökülmemiş, edebi bir birikim meydana getirmemiş hiçbir lisanın uzun ömürlü bir ortak dil olması tahayyül edilemez.

Misalleri Var mıdır?

Tarih sahnesine yönümüzü çevirdiğimizde, muhtelif coğrafyalarda ve zaman dilimlerinde teşekkül etmiş, milyonlarca insanı aynı kubbe altında toplamış ortak yazı dili misallerini görmek mümkündür. Örneğin, Latince ve Arapça. Bilhassa kendi mazimize, Türk tarihine baktığımızda da, bu mefhumun ne denli kudretli ve sınırları aşan bir mahiyete büründüğüne şahitlik ederiz.

Türklerin mazisinde müşterek dil mefhumu, hususiyetle iki büyük havzada, iki muazzam yazı dili şeklinde tecelli etmiştir: Osmanlı Türkçesi ve Çağatay Türkçesi.

Batı Türklüğünün kudretini ve edebi zirvesini temsil eden Osmanlı Türkçesi, salt bir Anadolu yahut payitaht lisanı olmaktan çok öteye geçmiş devasa bir lortak dildir. Bu kudretli yazı dili; asırlar boyunca Mısır çöllerinden Kırım'ın serin yaylalarına, Rumeli'nin uç beyliklerinden Bakü'ye ve hattâ

Afrika'nın içlerine kadar uzanan hudutsuz bir coğrafyada idarenin, edebiyatın ve cemiyetin yegâne anlaşma vasıtası olmuştur. Mısır'da kaleme alınan bir devlet evrakı ile Bosna'da yazılan bir gazel, yahut Kırım'daki bir ilim meclisinde edilen sohbet aynı lisanın, edasıyla varlık bulmuştur.

Aynı asırlarda, Doğu Türklüğünün kalbi olan Türkistan coğrafyasında ise Çağatay Türkçesi fevkalade bir müşterek yazı dili olarak hüküm sürmüştür. Bilhassa klasik devrinde muazzam bir edebi zenginliğe ulaşan bu lisan, Semerkant'tan Kaşgar'a, Horasan'dan bozkırın derinliklerine kadar bütün Doğu Türk boylarının ortak hissiyatını, edebiyatını ve devlet işlerini yürüttükleri kudretli bir vasıta olmuştur. Özbek, Uygur yahut Kazak fark etmeksizin o coğrafyanın münevverleri aynı yazı dili etrafında kenetlenmiştir.

Ancak burada ehemmiyetle üzerinde durulması ve esefle beyan edilmesi gereken bir tarihî hakikat vardır: Gerek Batı'da Osmanlı Türkçesi gerekse Doğu'da Çağatay Türkçesi kendi coğrafyalarında muazzam birer müşterek yazı dili olarak şanlanmış olsalar da, tarih boyunca bütün Türkî halkları (hem Doğu hem Batı Türklüğünün tamamını) tek bir şemsiye altında toplayan, bütüncül ve tek bir ortak dil maalesef hiçbir zaman teşekkül etmemiştir. Siyasî ikilikler, coğrafi mesafelerin hudutsuzluğu ve kesintisiz bir kavmî birliğin hiçbir zaman tesis edilememiş olması, bütün Türk âlemini ihata edecek yegâne bir ortak dilin doğmasına mani olmuştur.

Arapça Bize Örnek Olabilir mi?

Ortak dil meselesinde, Arap dili sıklıkla bir numune olarak zikredilir. Hakikaten de "fasih" (standart ve edebî) Arapça, çok eski çağlardan itibaren hem Arap kavmi hem de bütün İslam âlemi tarafından kıymet görmüş; zaman zaman resmî lisan, ekseriyetle de edebiyat ve ilim dili olarak işlenip kullanılmış kadim ve mütekâmil bir yazı dilidir. Milyonlarca insan, günlük hayatta birbirinden oldukça farklı mahalli lehçeler konuşsa da yazıda, ilimde ve dinde bu fasih Arapça etrafında birleşebilmektedir.

Peki, bu muazzam misal Türkler için de doğrudan bir emsal teşkil edebilir mi? Maalesef, tarihi hakikatler buna pek müsaade etmez. Zira Arapların aksine Türkler, yukarıda dediğimiz gibi tarihin hiçbir devrinde bütün Türkî toplulukları tek bir çatı altında cem eden, uzun soluklu siyasî yahut kavmî bir birlik tam manasıyla inşa edememiştir. Coğrafyanın hudutsuzluğu, boyların müstakil hareket etme temayülü ve ardı arkası kesilmeyen göçler sebebiyle, bütün Türkleri ihata eden müşterek ve kadim bir yazı dili hiçbir zaman mevcut olamamıştır. Dolayısıyla, Arapçanın asırlara sâri olan o yekpare ve merkezi nüfuzunu, Türk dil tarihi için birebir kopyalamak kabil değildir.

Ortak Türk Dili Nedir?

"Ortak Türk Dili" mefhumu, işte bu tarihi noksanlığı telafi etmek ve günümüz Türk dünyası arasında o özlenen kültür, fikir ve gönül birliğini tesis etmek maksadıyla ortaya atılmış bir fikirdir. Lakin bu husus ne zaman

dile getirilse, ortada sarıh ve herkesçe mutabık kalınmış bir "ortak dil" tasavvurunun olmadığı derhal göze çarpar.

Münevverlerin ve dilcilerin zihinlerinde pek çok sual ve birbirinden farklı teklifler mevcuttur: Bu müşterek lisan, kelimeleri ve kaideleri masa başında O'dan belirlenmiş yapay (sunî) bir dil mi olmalıdır? Yoksa yaşayan lehçelerden biri "resmî ortak dil" mi ilan edilmelidir? Yahut Osmanlıca veya Çağatayca gibi ihtişamlı lakin tarihî bir yazı dili seçilip, birtakım filolojik müdahalelerle diriltilerek mi kullanılmalıdır?

İşte bu birbirinden farklı, kimisi cezbedici kimisi ise tatbiki zor olan fikirler, meselenin ne denli çetrefilli olduğunu göstermektedir. Bu makalede, zihinleri meşgul eden söz konusu ihtimallerin her biri teker teker, müspet (artı) ve menfî (eksi) yönleriyle tahlil edilecek ve bu mütalaanın neticesinde en münasip seçeneğin hangisi olduğu aklî ve mantikî bir zaviyeden ortaya konmaya çalışılacaktır.

Meseleyi adım adım açıklığa kavuşturmak maksadıyla, tahlilimize en temel suallerden başlayacağız. Ortak bir dil teşkil edilecekse, ilk olarak şu mühim ve yol ayrımı mahiyetindeki suale cevap bulunmalıdır: "Ortak Türk Dili 'sunî' (yapay) bir dil mi olmalıdır, yoksa hâlihazırda var olan 'edebî' bir yazı dili mi olmalıdır?"

İncelememize, bu soruların ilki olan sunî dil ihtimalini masaya yatırarak başlayacağız.

Ortak Türk Dili Sunî Bir Dil mi Olmalıdır?

Sunî dil mefhumu; hiçbir millete yahut coğrafyaya doğrudan ait olmayan, dilcilerin ve ilim erbabının masa başında toplanarak muhtelif lehçelerden kelimeler, ekler ve kaideler derlemek suretiyle, âdeta bir mühendislik harikası gibi sıfırdan inşa ettikleri bir lisan tasavvurudur. Bu mefkureyi müdafaa edenler, bütün Türk boylarının müşterek paydada buluşabileceği matematiksel bir lisan kurgulamanın mümkün olduğunu iddia ederler. Lakin bu cüretkâr hamlenin cazip görünen müspet tarafları olduğu gibi, tatbikini neredeyse imkânsız kılan devasa menfî tarafları da mevcuttur.

Müspet Yönleri (Artıları)

- Hür ve Tarafsız Bir Lisan Olması: Bu sunî dilin en cazip ciheti, hâlihazırda hiçbir Türk devletinin (Türkiye, Özbekistan, Kazakistan vb.) resmî dili yahut tekelinde olmamasıdır. Hür bir lisan olarak doğacağı için, Türkî halklar arasında "kültürel emperyalizm", "dil dayatması" veya "asimilasyon" gibi siyasî ve hissî endişeleri bertaraf edecektir.

- Sıfırdan En Müşterek Lisanı İnşa İmkânı: Günümüzün inkişaf etmiş teknolojik imkânları, bilgisayar yazılımları ve devasa dil havuzları sayesinde; bütün Türk lehçeleri taranarak en çok ortak kullanılan kelime ve eklerin istatistikî olarak tespit edilmesi oldukça kolaydır. Lisanın baştan aşağıya, sıfırdan inşa edilmesi, Türk boyları arasında en yüksek oranda müşterekliği ihtiva eden, adil bir yapının kurulmasına olanak tanıyabilir.

- **İşlenebilirlik ve İlmi Müdahaleye Müsait Olması:** Edebî dillerin yegâne sahibi halktır ve kitlelerin diline dışarıdan müdahale etmek, kelime dayatmak ekseriyetle başarısız kalır. Hâlbuki ortaya konulan bu sunî dilin sahibi olan doğal bir halk kitlesi bulunmadığı için, dil üzerinde tasarrufta bulunmak ziyadesiyle kolaydır. Kurulacak ehliyetli ve müşterek bir "İlmî Encümen" vasıtasıyla yeni fennî terimlerin türetilmesi, alıntı yabancı kelimelerin tayini veya tasfiyeleri ve kaidelerin istisnasız bir nizam içinde belirlenmesi rahatlıkla tatbik edilebilir.

Menfi Yönleri (Eksileri)

- **Edebî Maziden ve Ruhtan Mahrumiyet:** Lisanlar sadece iletişim vasıtası değil; asırların çilesiyle, kederiyle, ninnisi ve destanlarıyla yoğrularak ruh kazanmış canlı varlıklardır. Sunî bir lisan ise laboratuvarı üretilmiş bir organizma misali; ruhtan, hissiyattan ve köklü bir edebî geçmişten tamamen yoksundur. İçinde Fuzulî'den bir gazelin, bir Karacaoğlan koşmasının yahut bir Mağcan Cumabayev şiirinin yankılanmadığı bir lisanın, kitlelerin gönlüne nüfuz etmesi ve benimsenmesi mümkün değildir.

- **Dünya Lisanları Arasında Yerinin Olmaması ve Esperanto Misali:** Masa başında icat edilen dillerin dünya lisanları arasında köklü bir yer edinemediği tarihi bir hakikattir. Türkistan'da icat edilen ve uzun yıllardır üzerine çalışılıp ortaya konulmuş "Öztürk Tili" adlı bir ortak Türk dili projesi veya bütün insanlığı tek dilde buluşturmak gibi ulvî ve çok daha

iddialı bir gaye ile icat edilen "Esperanto" gibi (misaller çoğaltılabilir) sunî dillerin dahi nihayetinde başarısızlığa uğraması, sunî bir Ortak Türk dilinin de aynı hüsranı paylaşacağına dair en kuvvetli delillerdendir.

- **Usul ve Kıstasların Meçhullüğü:** Lisan sıfırdan inşa edilirken her kelimenin nasıl seçileceği kocaman bir muammadır. Mesela bir nesne için kelime seçilirken, o kelimenin coğrafi olarak en geniş sahada kullanılmasına mı itibar edilecektir? Yoksa nüfusça en kalabalık olan Oğuz veya Karluk gibi büyük boyların lügati mi ağırlıklı olacaktır? Bu usul meçhullüğü, şüphesiz ki bitmek bilmeyen münakaşalara kapı aralayacaktır. Elbette uzun zaman tartışılıp makul bir sistem, usul ortaya konabilir, bunu reddetmiyoruz. Lakin halihazırda ekseriyetle kabul görmüş bir metodun varlığının olmadığına işaret ediyoruz.

- **Gramer Yapısındaki Müşköller:** Kelime seçimindeki meçhullük ve usulsüzlük, lisanın belkemiği olan gramer kaidelerinde de aynen geçerlidir. Bilhassa Doğu ve Batı Türklüğü arasında gramer cihetinden bariz tezatlar mevcuttur. İzah etmek gerekirse; bugün Karluk ve Kıpçak boylarının gramer hususiyetleri birbirine oldukça yakın seyrederken, Türk dünyasının nüfus itibarıyla en muazzam kitlesini teşkil eden Oğuzların gramer yapısı çok daha farklı bir mecra tutmuştur. Hâl böyleyken, sunî lisanın iskeleti kurulurken Oğuzların grameri mi esas alınacaktır, yoksa Kıpçak ve Karlukların müşterek yapısı mı tercih edilecektir? Hangi taraf seçilirse seçilsin

diğer büyük kitle bu kurallara yabancı kalacak ve "müştereklik" gayesi en başından çözülmesi oldukça meşakkatli manilerle karşılaşacaktır.

Bu soruyu detaylı bir şekilde irdeledik. Şimdi sırayı diğer soruyu irdelemeye bırakıyoruz.

Ortak Türk Dili Edebî Bir Dil mi Olmalı?

Sunî dil tasavvurunun tatbikat sahasındaki çıkmazlarını idrak ettikten sonra, yegâne makul alternatif olan "edebî dil" mefhumuna dönmek icap eder. Edebî dil; laboratuvar ortamında değil, asırlar boyunca hayatın tam kalbinde, halkın sinesinde yeşermiş; ediplerin, şairlerin ve âlimlerin kalemiyle yontulup işlenerek kaideleri sabitlenmiş tabîî yazı dili demektir. Tarihteki Karahanlı, Çağatay ve Osmanlı Türkçeleri yahut günümüzde varlığını kudretle sürdüren Türkiye Türkçesi ile Kazak Türkçesi gibi lisanlar, bu mütekâmil edebî dillere verilebilecek en güzide misallerdir. Müşterek dilin bu türden tabîî ve edebî bir lisan olması fikri, pek çok mütefekkir tarafından da en rasyonel yol olarak görülmektedir. Bu tercihin de kendine has müspet ve menfî yönleri bulunmaktadır.

Müspet Yönleri (Artıları)

- **Edebî Mazi ve Dünya Literatüründe İtibar:** Edebî bir lisan, her şeyden evvel bir ruha ve maziye sahiptir. Asırların birikimiyle yazılmış divanlar, felsefi eserler, tarihi vesikalar ve destanlar bu dilin özünü oluşturur. Bu yüzden edebî

diller dünya literatüründe halihazırda saygın bir yere ve kabul görmüş bir hüviyete sahiptir.

- **Kaidelerdeki İstikrar ve Belirsizlikten Yoksunluk:** Sunî dilde gördüğümüz usul ve gramer tartışmalarının hiçbirisi edebî dilde yaşanmaz. Oturmuş, asırlardır tatbik edilen kesin bir gramer yapısı ve zengin bir kelime hazinesi mevcuttur. Hangi ekin nereye geleceği, kelimelerin nasıl türetilceği tartışmaya mahal bırakmayacak kadar sarihtir. Bu hususlar üzerine uzun zamanlar çalışıp yorulmaya ve zaman kaybetmeye gerek kalmaz.

- **Hazır ve İşlenmiş Terminoloji:** Sunî bir lisan icat edildiğinde, hukuttan tıbbı, mühendislikten edebiyata kadar her saha için uzun yıllar sürecektir yorucu terminoloji (istilâh) çalışmalarına lüzum hasıl olur. Hâlbuki mütekâmil bir edebî dilde terminoloji zaten hazırdır. İlim ve sanat erbabı vakit kaybetmeksizin bu dil ile eser vererek çalıştıkları çeşitli sahalarda kullanmaya başlayabilir.

- **Masrafsız ve Zahmetsiz Olması:** Sıfırdan bir dil inşa etmek, encümenler kurmak, bu dili kitlelere benimsetmek için devasa bütçeler ve asırlara varan bir mesai tahsis etmek gerekir. Hâlbuki hazırda var olan bir edebî dili müşterek lisan olarak kabul etmek, bu ağır maliyeti ve zahmeti ortadan kaldırır.

- **Yaygınlaşma İhtimali ve Hızı:** Bir lisanın kitleler tarafından benimsenmesindeki en mühim unsur, o dilin ulaşılabilirliği ve hayatın içindeki yeridir. Sunî bir dili öğrenmek isteyen fert, masa başına geçip kupkuru bir sözlükten kelime ezberlemek

zorundadır. Lakin edebî bir dilde neşredilmiş sayısız roman, hikâye, şiir, gazete vardır. Dahası, günümüz dünyasında bu edebi dilde çekilmiş diziler, filmler ve musiki eserleri mevcuttur. İnsanlar bir dili sözlükten değil; izledikleri bir filmde, dinledikleri bir şarkıdan, okudukları bir romandan tabî bir surette öğrenirler. Edebî lisanın hayatın her sahasındaki bu mevcudiyeti, yaygınlaşma hızını muazzam derecede artırır.

Menfi Yönleri (Eksileri)

- **Dayatma Endişesi ve Kültürel Emperyalizm Hissi:** Eğer müşterek yazı dili olarak seçilecek lisan modern ve yaşayan bir lehçe ise, neticede o dilin doğrudan sahibi olan müstakil bir Türk devleti ve milleti var demektir. Bu durum, seçilmeyen diğer Türkî cumhuriyetler nezdinde "Bir Türk boyunun dilini, diğerlerine dayatmak" şeklinde algılanabilir. Bu algı, siyasi bir müşkül olan kültürel emperyalizm endişesine yol açarak ortak dilin kabulüne karşı psikolojik bir set çekebilir.

- **Asgari Müştereklikten Feragat Edilmesi:** Ortak dilin sunî bir dil olması hâlinde, bütün lehçelerin matematiksel bir ortalaması alınarak herkesin az da olsa anlayabileceği kelimeler seçilebilir. Lakin hâlihazırda var olan edebî bir dil seçildiğinde, bu dilin kelime ve gramer hususiyetleri, o dilin teşekkül ettiği coğrafyanın (mesela sadece Oğuzların yahut sadece Kıpçakların) tesirinde kalmış demektir. Bu da diğer coğrafyalardaki Türk boylarının o dili anlamasını ilk etapta nispeten zorlaştırır. Yani bütün Türkî kitlelere yüzde yüz eşit

mesafede duran bir lisan ideali iptal olmuş olur.

Değerlendirme

Bu iki temel ihtimalin (Sunî dil ile Edebî dil) müspet ve menfî yönleri bir teraziye konulduğunda, hakikat gün gibi aşikâr olmaktadır: Esperanto misalinde olduğu üzere, ruhtan, maziden ve edebi eserden mahrum bir lisanın kitlelerce benimsenmesi ham hayaldir. Kelime hazinesi ne kadar müşterek seçilirse seçilsin, masa başında icat edilen bir lisan kâğıt üzerinde kalmaya mahkûmdur.

Buna mukabil, dayatma endişesi veya ilk etapta anlama zorluğu gibi menfî tarafları bulunsa da; ardında asırların medeniyet birikimini taşıyan, diziler, filmler ve matbuat vasıtasıyla hanelerin içine kadar nüfuz etme kudreti bulunan, grameri ve terminolojisi kemale ermiş edebî bir lisanın müşterek dil olması zarureti tartışılmazdır. Dayatma ve kültürel emperyalizm gibi endişeler ise zamanla tesis edilecek siyasî nezaket, kültürel temas ve karşılıklı hüsnüniyet ile aşılabilecek müşküllerdir. Hülasaten, "Ortak Türk Dili" muhakkak surette tabîi ve edebî bir dil olmalıdır.

Bu temel meseleyi bu suretle karara bağladıktan ve edebî bir dil olması hususunda mutabık kaldıktan sonra, tahlil edilmesi elzem olan iki yeni soru karşımıza çıkmaktadır: ortak dil olacak bu edebî lisan, günümüzde artık konuşulmayan Osmanlıca veya Çağatayca gibi tarihî bir Türk yazı dili mi olmalıdır, yoksa günümüzde milyonlarca insanın konuştuğu çağdaş bir lehçe mi olmalıdır?

Ortak Türk Dili Edebî Bir Tarihî Türk Yazı Dili mi Olmalıdır?

Ortak Türk dili mefkuresi etrafında kafa yoran kimi mütefekkirler ve bilhassa bazı romantik milliyetçiler, meselenin çözümünü maziye dönmekte bulurlar. Onlara göre; mademki atalarımız asırlar evvel Osmanlıca yahut Çağatayca etrafında devasa bir müşterek edebiyat kültür çemberi oluşturabilmiştir, bizler de bugün o muazzam dilleri ihya ederek modern zamanların ortak lisanı kılabiliriz. Bu iddialı tasavvurun, elbette dikkate şayan bazı cazip tarafları ve üstesinden gelinmesi fevkalade güç menfi yönleri de mevcuttur, inceleyelim.

Müspet Yönleri (Artıları)

Oturmuş ve İhtişamlı Bir Gramer ile Zengin Kelime Hazinesi: Tarihi yazı dilleri, asırlar süren edebi işlenmişlik neticesinde muazzam bir olgunluğa erişmiştir. Fuzûlî'nin, Nevâyî'nin kaleminde yontulan bu diller; girift düşünceleri, felsefî ıstılahları ve en ince ruhi tasvirleri ifade edebilecek kadar geniş, istikrarlı ve kaideleri muhkem (sağlam) bir gramer yapısına sahiptir.

Hürriyet, Eşitlik ve Siyasî İhtilaflardan Uzaklık (Kültürel Emperyalizme Mani Olması): Çağdaş bir lehçenin ortak dil haline gelmesi, diğer Türk boylarında "bir milletin dilinin diğerlerine dayatılması" veya "kültürel emperyalizm" endişesi uyandırabilir demiştik. Lakin seçilen dil, günümüzde hiçbir bağımsız Türk cumhuriyetinin (ne Türkiye'nin, ne Özbekistan'ın, ne Kazakistan'ın) anadili veya resmî dili olmayan, tamamen

maziye ait bir dil olduğunda, bu siyasi ve duygusal gerilimler kendiliğinden bertaraf olur. Tarihî bir lisan; bütün modern Türk milletlerine eşit mesafededir. Bu sayede her boy, bu dili öğrenirken "başka bir kardeşinin diline" değil, "ortak ecdadının mukaddes lisanına" rücu ettiğini hissedecek ve itiraz sesleri kısılacaktır.

Menfi Yönleri (Eksileri)

Modern Terminolojideki (İstilah) Aşılmaz Noksanlık: Tarihî dillerin en büyük zaafı, içinde bulunduğumuz asrın baş döndürücü teknolojik, tıbbi, hukuki ve felsefî gelişmelerine karşı dilsiz kalmasıdır. Bilgisayar mühendisliğinden uzay ilimlerine, modern hukuktan genetiğe kadar sayısız alanda ortaya çıkan mefhumların Osmanlıca yahut Çağatayca karşılıkları mevcut değildir. Bu lisanlar sanayi inkılabından evvel teşekkül ettikleri için, modern dünyanın dilini konuşmaktan ziyadesiyle uzaktır.

Kullanımdan Düşmüş Gramer Kaideleri ve Arkaik Kelimeler: Bu dillerin lügatçelerinde yer alan on binlerce kelime ve bazı fiil çekimleri (örneğin Osmanlıcadaki Farsça-Arapça terkipler yahut Çağataycadaki bazı arkaik ekler) günümüz insanının idrakine tamamen yabancıdır. Halkın zihninde karşılığı kalmamış kelimeleri ve eski gramer hususiyetlerini yeniden topluma sunmaya çalışmak, fitrata muhalif bir gayrettir.

Ölü Bir Dili Diriltme Çabası (Sunîliğe Düşmek): Ortak bir dil tesis etmek isterken, hiçbir modern Türk cumhuriyetinin sokağında, pazarında konuşulmayan, adeta laboratuvar

ortamından çıkmış gibi hissettirecek ölü bir lisanı diriltmeye çalışmak, bizi en başından reddettiğimiz "sunî dil" tehlikesine dolaylı yoldan geri götürür. İnsanlar, hayatlarında hiçbir karşılığı olmayan tarihi metinlerin dilini, sırf ortak dil olsun diye zoraki öğrenmek mecburiyetinde hissedecektir.

Maliyet, Müdahale Zarureti ve Yıpratıcı Süreç: Modern terminolojideki eksiklikleri gidermek ve kullanılmayan kelimeleri ayıklamak için devasa ilmî komisyonlar kurmak gerekecektir. Asırlar evvel donmuş bir dile müdahale edip yeni kelimeler uydurmak, dilin o tarihi dokusunu bozacağı gibi, sonu gelmez münakaşalara da sebep olacaktır. Bütün bu filolojik cerrahi müdahaleler son derece zahmetli, yüksek maliyetli ve neticesi meçhul bir çabadan öteye geçemeyecektir.

Ortak Türk Dili Çağdaş Bir Lehçe mi Olmalıdır?

Tarihî bir lisanı ihya etmenin uygulamadaki imkânsızlıklarını ve sunî bir dil icat etmenin akamete uğramaya mahkûm fitratını idrak ettikten sonra, elimizde yegâne ve en makul hal çaresi kalmaktadır: Ortak Türk dilinin, hâlihazırda milyonlarca insanın konuştuğu, nefes alan, yaşayan çağdaş bir lehçe (modern bir Türk yazı dili) olması zarureti. "Çağdaş lehçe" mefhumundan kasıt; günümüzde müstakil bir Türk devletinin resmî dili olarak kullanılan, matbuatta, mektepte ve devlette işleyen Türkiye Türkçesi, Kazakça, Özbekçe yahut Azerbaycanca gibi canlı lisanlardan birinin bütün Türk

dünyası için "lisan-ı müşterek" olarak kabul edilmesidir.

Bu husus, pratik sahada en rasyonel seçenek olarak temayüz etse de, kendi içinde bazı müspet ve menfî yönleri barındırmaktadır.

Müspet Yönleri (Artıları)

Hazır Bir Gramer, Terminoloji ve Kelime Hazinesi: Çağdaş bir lisan, asrımızın bütün teknolojik, ilmî ve felsefî ihtiyaçlarına cevap verebilecek canlı bir terminolojiye sahiptir. Grameri oturmuş, kelime hazinesi modern dünyanın mefhumlarını karşılayacak seviyede inkişaf etmiştir. Bu sayede, lisanı işlemek için suni yahut tarihi dillerde olduğu gibi asırlar sürececek zahmetli bir "terim türetme" mesaisine lüzum kalmaz.

Küresel Sahalarda Yaygınlık ve Kolay Ulaşılabilirlik: Günümüz dünyasında bir dilin kitlelerce benimsenmesi, o dilin medya ve sanat kuvvetiyle doğrudan alakadardır. Çağdaş bir lehçe, hâlihazırda var olan televizyon dizileri, sinema sektörü, musiki eserleri ve sosyal medya vasıtasıyla zaten hudutları aşmaktadır. İnsanlar bu müşterek dili zoraki bir eğitimle değil; izledikleri bir filmde, dinledikleri bir şarkıdan, takip ettikleri bir neşriyattan zahmetsizce ve tabî bir surette öğrenebilir durumdadırlar.

Masrafsız ve Pratik Olması: Yeni bir dil icat etmenin yahut ölü bir dili diriltmenin getireceği devasa bütçelere, encümenlere ve on yıllar sürececek altyapı çalışmalarına hacet yoktur. Hazır, işleyen ve mütekâmil bir sistem zaten mevcuttur.

Edebî Mazi ve Dünya Literatüründe İtibar: Seçilecek çağdaş lehçe, kökleri maziye uzanan sağlam bir edebî geleneğin bugünkü temsilcisidir. Dolayısıyla dünya literatüründe hâlihazırda kabul görmüş, saygın bir yeri ve diplomatik bir ağırlığı mevcuttur.

Menfi Yönleri (Eksileri)

Kültürel Emperyalizm ve Dayatma Hissiyatı: Ortak dil olarak seçilecek lisan, neticede var olan müstakil bir Türk devletinin resmî dilidir. Bu lisanın diğer Türki cumhuriyetlerde lisan-ı müşterek olarak kabul edilmesi, "bir Türk milletinin kendi dilini diğer kardeşlerine dayatması" şeklinde telakki edilebilir. Bu da beraberinde siyasî bir gerilimi ve kültürel emperyalizm tehlikesi hissiyatını doğurabilir.

Tam Manasıyla Müştereklikten Mahrumiyet: Seçilecek lehçe ne kadar gelişmiş olursa olsun, nihayetinde muayyen bir coğrafyanın (Oğuz, Kıpçak yahut Karluk) ses ve gramer hususiyetlerini taşıyacaktır. Bu sebeple, bütün Türk halklarının istisnasız aynı derecede anlayabileceği, tam manasıyla yüzde yüz "ortak" kelime ve kaidelerden müteşekkil ideal bir lisandan mahrum kalınmış olacaktır.

Değerlendirme ve Menfi Yönlerinin İzahı

Bu iki sorudaki bütün müspet ve menfi cihetler mütalaa edildiğinde, Ortak Türk dilinin kesinlikle "çağdaş bir lehçe" olması gerektiği kanaati ilmen ve aklen sabit olmaktadır. Zira müspet taraflar, hayatın tam kalbinden gelmektedir. Lakin zihinleri bulandıran o iki mühim

menfi yönün (eksilerin) de altı boş değildir ve bunların nasıl aşılacağı meselesi de şu şekilde izah edilmelidir:

1. Eksinin Cevabı (Dayatma ve Kültürel Emperyalizm Meselesi): İlmî bir tahlil neticesinde, biz burada müşterek lisanın modern bir lehçe olması gerektiği hükmüne varıyoruz; lakin gayet iyi biliyoruz ki hiçbir müşterek dil, siyasî kuvvetlerin masa başında aldığı kararlarla yahut kanun zoruyla diğer milletlere dayatılarak kabul ettirilemez. Böylesi bir cebri (zorlayıcı) teşebbüs zaten akim kalmaya mahkûmdur. Hakikat şudur ki; zamanla Türk devletleri arasındaki iktisadi işbirliği, diplomatik münasebetler, talebe mübadeleleri ve kültürel temaslar arttıkça, bu tahlilin neticesinde tespit edeceğimiz en munasip lehçe, tabî bir cereyan (doğal bir akış) içerisinde kendiliğinden yaygınlaşıp halklar nezdinde hüsnükabul görecektir. Siyasetin değil, hayatın ve kültürel cazibenin kudreti bu dili ortak kılacaktır. (Bu tabî yaygınlaşma sürecinin nasıl işleyeceği ve teşekkül edeceği hususu, inşallah müteakip makalelerimizde tafsilatıyla ele alınacaktır.)

2. Eksinin Cevabı (Müştereklikten Mahrumiyet ve Anlaşılabilirlik Meselesi): Bütün Türk kavimlerinin eşit derecede anlayabileceği tam manasıyla "müşterek" bir dil arayışı, maalesef tarihi hakikatlere toslamaktadır. Tarihe atf-ı nazar ettiğimizde, daha Göktürkler devrinde dahi Doğu ve Batı Türklüğünün birbirinden bariz çizgilerle ayrılmaya başladığını görürüz. Tabiatıyla bu coğrafi ve kavmî ayrılığın neticesinde, tarih boyunca doğuda ve batıda iki ayrı Türk yazı dili (mesela bir

yanda Çağatayca, diğer yanda Osmanlıca) hüküm sürmüştür.

Asırlar süren bu ayrılık neticesinde, Doğu ve Batı Türkçeleri birbirlerinden, gramer ve kelime hazinesi cihetinden tam bir ortaklığa müsaade etmeyecek derecede uzaklaşmıştır. Misal vermek gerekirse; bugün bir Karluk ile bir Kıpçak birbirlerinin dillerini ortak gramer ve kelime unsurlarıyla asgari müşterekte dahi olsa anlayabilirken, Türk dünyasının en kalabalık kütlesini teşkil eden Oğuzların, Kıpçak ve Karluk şivelerini hususi bir tahsil görmeden anlaması mümkün değildir (aynı durum aksi için de geçerlidir). Hâl böyleyken, yüzde yüz müşterek bir dil icat edilemez. Eğer mutlak manada "herkesin aynı oranda anladığı" bir dil yapılacaksa, bu ancak Doğu Türkçelerinin kendi aralarında yahut Batı Türkçelerinin kendi aralarında kabil olabilir. Lakin bizim gayemiz bütün Türk dünyasını ihata edecek yegâne bir ortak lisan bulmak olduğuna göre, bu "kısmî anlaşılmazlık" pürüzünü bir kusur olarak değil, tarihin bir mirası olarak kabul edip, diğer vasıflarıyla en güçlü olan lehçeyi seçmek mecburiyetindeyiz.

İşte bu hakikatler muvacehesinde, çağdaş lehçelerden birinin ortak dil olması hususunda mutabık kaldıktan sonra, asıl o büyük sual karşımıza dikilmektedir: *Peki, hangi lehçe ortak dil olmalıdır?*

Bu çetin suale cevap ararken; diğer Türk lehçeleriyle ortak unsurları ziyadesiyle az olan Sibirya lehçeleri ile edebi birikimi, nüfuzu ve konuşan nüfusu mahdud (sınırlı) olan küçük boyların

dilleri tahlil harici tutulmuştur. Netice itibarıyla, lisan-ı müşterek adayı olarak meydana altı mühim lehçe kalmaktadır: *Kazakça, Tatarca, Kırım Tatarcası, Azerbaycanca, Özbekçe ve Türkiye Türkçesi.*

Şimdi, bu kudretli lehçeleri Kazakçadan başlayarak teker teker, bütün müspet ve menfi vasıflarıyla sınaama vaktidir.

Kazakça

Bugün Kazakistan Cumhuriyeti'nin resmî lisanı olan Kazakça; esas itibarıyla Kazakistan coğrafyası başta olmak üzere Rusya, Moğolistan, Çin (Doğu Türkistan) ve Özbekistan'ın muhtelif bölgelerinde yaşayan milyonlarca soydaşımız tarafından konuşulmaktadır. Konuşan nüfusun yaklaşık 20 milyon olduğu tahmin edilmektedir.

Tarihî seyrine bakıldığında Kazakça, asırlar boyunca muazzam bir sözlü edebiyat dili olarak varlığını sürdürmüş, bozkırın destanlarını, ağıtlarını ve sözlü kültürünü nesilden nesile aktarmıştır. Lakin modern ve müstakil bir "yazı dili" hüviyetine bürünmesi nispeten geç bir devirde, bilhassa 19. asrın sonları ile 20. asrın başlarında, Abay Kunanbayoğlu gibi ziyalıların ve Alaş Orda hareketinin gayretleriyle tekâmül etmeye başlamıştır. Sözlü edebiyattaki bu kudretine rağmen, kitabî ve klasik edebiyat cihetinden gelişimi daha ziyade yakın döneme aittir. Bu adayın ortak dil olmak yolundaki müspet ve menfi yönleri şu şekildedir:

Müspet Yönleri (Artıları)

En Büyük Kıpçak Lisanı Olması: Kazakça, Türk dilinin Kıpçak grubuna

mensup diller arasında konuşan nüfus itibarıyla en kalabalık, en yaygın ve en büyük lehçesidir.

Diğer Kıpçak Boylarınca Anlaşılabilirliği: Bir Kazak konuştuğu vakit; Kırgızlar, Karakalpaklar, Nogaylar ve hatta Tatarlar gibi diğer Kıpçak grubuna mensup Türkî halklar tarafından rahatlıkla anlaşılabilir. (Lakin ilmen belirtmek elzendir ki, bu hususiyet Kazakçayı diğer dillerden üstün kılan yegâne bir vasıf değildir. Zira Kıpçak dillerinin hemen hepsi fonetik ve gramer yapısı itibarıyla birbirine o denli benzer ki, herhangi bir Kıpçak lehçesi zaten diğer Kıpçaklar tarafından kolayca idrak edilebilir.)

Nispî Popülaritesi ve Bilinirliği: Son yıllardaki kültürel temaslar, musiki ve edebiyat sahasındaki müşterek faaliyetler neticesinde Kazakça, bilhassa Türkiye Türkleri ve Kırgızlar arasında belli ölçüde bir popülarite ve muhabbet kazanmıştır.

Menfi Yönleri (Eksileri)

Geç Yazı Dili Hâline Gelmesi: Tatarca, Özbekçe yahut Türkiye Türkçesi asırlar evvelinden kendi klasik edebiyatlarını ve yazı dillerini tesis etmişken, Kazakçanın müstakil bir yazı dili olarak tarih sahnesine çıkması oldukça geçtir.

İlmî ve Felsefî Külliyyatın Zayıflığı (Terminolojik Kısırlık): Şifahî (sözlü) halk edebiyatı cihetinden fevkalade zengin olmasına mukabil; Kazakça, asırlara sâri bir felsefe, ilim, kelim yahut divan edebiyatı birikiminden mahrumdur. Edebî ve ilmî külliyyatının nispeten az olması sebebiyle modern ilimlere, felsefî mefhumlara ve mücerret

(soyut) düşüncelere dair kelime hazinesinde bariz bir "terminolojik kısırlık" mevcuttur. Ortak lisan olacak bir dilin, ilim ve medeniyet dili olabilmesi için bu ıstılah (terim) hazinesinin çok önceden kemale ermiş olması icap eder.

Umumî Popülaritenin Yetersizliği: Türkiye ve Özbekistan gibi birkaç misal istisna tutulursa, Kazakçanın ve Kazak kültür ürünlerinin (sinema, edebiyat, matbuat) bütün Türk dünyasındaki genel popülaritesi ve bilinirliği, ortak dil olacak bir cazibeye henüz erişmemiştir.

Değerlendirme

Bütün bu hususiyetler mütalaa edildiğinde; Kazakçanın müspet cihetlerinin (bilhassa Kıpçaklar arası anlaşılabilirlik vasfının), onu diğer kuvvetli lehçeler arasından sıyrıp en tepeye yerleştirecek derecede fevkalade bir meziyet olmadığı görülmektedir.

Buna mukabil, lisanın müstakil bir yazı dili hüviyetini geç kazanması ve bunun tabii bir neticesi olarak ilmî, felsefî ve edebî terminolojideki kısırlığı meselesi, ortak dil davası için son derece vahim ve ciddî müşküllerdir. Bütün Türk dünyasının ilimde, sanatta ve diplomaside kullanacağı bir lisanın çok daha önceden işlenmiş ve terminolojisini tamamlamış olması zaruridir. Netice itibarıyla, Kazakçanın bütün meziyetlerine ve bozkırın ruhunu taşıyan o latif yapısına rağmen, bütün Türk dünyasını ihata edecek bir "Ortak Türk Dili" olmaya elverişli olmadığı kanaatine varılmaktadır.

Tatarca

Kazakçanın ardından nazar edeceğimiz diğer bir mühim aday, İdil-Ural havzasının kadim sakinleri olan Tatarların lisanı, yani Tatarcadır (Kazan Tatarcası). Türk dilinin Kıpçak grubuna mensup olan bu lehçe; günümüzde başta Rusya Federasyonu içindeki Tataristan Özerk Cumhuriyeti olmak üzere, Başkurdistan, Çuvaşistan ve Sibiry'a'nın muhtelif bölgelerinde takriben 5 ila 6 milyon civarında bir nüfus tarafından konuşulmaktadır.

Tatarcanın yazı dili hâline gelme serüveni ve edebî kudreti, bilhassa 19. asrın sonlarından itibaren İdil boylarında filizlenen uyanış hareketleriyle doğrudan alakadardır. Şanlı bir tarihî geçmişe sahip olan bu lisanın, müşterek dil olma yolundaki müspet ve menfi yönleri şöyledir:

Müspet Yönleri (Artıları)

- **Erken Yazı Dili Hâline Gelmesi:** Tatarca, Kazakça başta olmak üzere diğer pek çok Kıpçak lehçesine kıyasla çok daha erken bir devirde sözlü olmaktan çıkıp müstakil ve işlek bir yazı dili hüviyeti kazanmıştır.

- **Ceditçilik Hareketi ve Zengin Külliyyat:** Şehabeddin Mercanî, Kayyum Nâsırî gibi ziyalıların öncülük ettiği "Ceditçilik" hareketi, Tatar literatüründe muazzam bir yer tutar. Bu aydınlanma devrinde Tatarca, bütün Rusya müslümanları ve Türkleri arasında en mühim neşriyat dillerinden biri hâline gelmiştir. Matbuat, tiyatro, felsefe ve edebiyat sahalarında fevkalade işlendiği için, edebî ve ilmi külliyyat birikimi oldukça zengin ve tatminkârdır.

Menfi Yönleri (Eksileri)

- **Konuşan Nüfusun Azlığı:** Ortak dil adayı olan diğer kudretli lehçelere (mesela Türkçe, Özbekçe veya Azerbaycanca) nispetle, Tatarcayı anadili olarak konuşan nüfus oldukça sınırlıdır.

- **Resmî Statüsünün Zayıflığı:** Tatarca, maalesef müstakil bir Türk devletinin resmî lisanı değildir. Yalnızca Rusya Federasyonu'na bağlı özerk bir cumhuriyet olan Tataristan'ın, Rusçadan sonraki ikinci resmî dili konumundadır. Hâlbuki bir önceki başlıkta elediğimiz Kazakça dahi, doğrudan bağımsız bir devletin resmî dili olmak hasebiyle bu hususta Tatarcadan çok daha kuvvetli bir mevkidedir.

- **Canlılığını Yitirmesi (Duraksama):** Dilin, bilhassa 19. asrın sonu ile 20. asrın başlarındaki o Ceditçilik devrinde sahip olduğu muazzam matbuat ve edebiyat canlılığı, günümüzde maalesef aynı sürat ve şevkle devam etmemekte, lisan ciddî bir duraksama devri geçirmektedir.

- **Demografik Dağılım ve İstikbal Endişesi:** Tatarların neredeyse yarısı, Tatarcanın resmî dil olduğu Tataristan sınırları dışında, devasa Rusya coğrafyasına dağılmış vaziyette yaşamaktadır. Bu demografik dağınıklık ve her geçen gün artan Rusça tesiri (asimilasyon tehlikesi), lisanın geleceği hakkında düşündürücü ve ciddî endişeler doğurmaktadır.

- **Popülerite ve Bilinirlik Noksanlığı:** Kendi coğrafyası dışına çıkıldığında, Tatarcanın ve Tatar kültür ürünlerinin diğer Türk halkları (mesela Anadolu,

Azerbaycan yahut Türkistan Türkleri) arasındaki bilinirliği ve popülaritesi yok denecek kadar azdır.

Değerlendirme

Tatarcaya dair bu müspet ve menfi vasıflar mizan edildiğinde (teraziye konulduğunda), meselenin hakikati açıkça tezahür etmektedir. Lisanın tarihî birikimi ve bilhassa Ceditçilik devrindeki şanlı mazisi takdire şayan olsa da, günümüzdeki siyasî ve demografik dezavantajları bariz bir şekilde ağır basmaktadır. Müstakil bir devletin resmî dili dahi olamayan, konuşan nüfusu mahdud olan, kendi demografisi içinde dahi asimilasyon tehlikesiyle yüzleşen ve diğer Türk devletleri nezdinde hiçbir popülaritesi bulunmayan bir lisanın, bütün Türk âlemini ihata edecek bir "Ortak Türk Dili" makamına erişmesi kabil değildir. Netice itibarıyla, Tatarcanın da lisan-ı müşterek olmaya elverişli olmadığına kanaat getirilmektedir.

Kırım Tatarcası

Ortak dil arayışında tahlil edeceğimiz üçüncü aday, nazari (teorik) olarak en güçlü adaylardan biri sayılan, Karadeniz'in kuzeyindeki kadim Türk yurdu Kırım'ın lisanı, yani Kırım Tatarcasıdır. Günümüzde bilhassa Kırım Yarımadası'nda, Romanya ve Bulgaristan gibi Balkan topraklarında, 1944 sürgününün acı bir neticesi olarak Özbekistan'da ve devasa bir diaspora olarak Türkiye'de konuşulmaktadır. Konuşan nüfusu kesin olmamakla birlikte 500 bin civarı olduğu tahmin edilir ve bu sayı diğer büyük lehçelere nispetle oldukça sınırlıdır.

Kırım Tatarcasının müstakil bir yazı dili hâline gelme serüveni, Altın Orda devrinden Kırım Hanlığı'nın asırlarına ve nihayet 19. asrın sonlarındaki o muazzam uyanış devrine kadar uzanır. Tarihî ehemmiyeti ve hususiyetleri bakımından müşterek lisan olmaya oldukça liyakatli görünen bu dilin müspet ve menfî yönleri şu şekildedir:

Müspet Yönleri(Artıları)

En Yüksek Anlaşılabilirlik ve Köprü Vazifesi: Kırım Tatarcasının en muazzam vasfı ve onu en güçlü adaylardan biri kılan yegâne hususiyeti, dil ailesi içindeki müstesna konumudur. Kökleri itibarıyla Kıpçak grubuna mensup olmasına rağmen, asırlar boyunca Osmanlı İmparatorluğu ile kurulan sıkı siyasî ve kültürel temaslar neticesinde derin bir Oğuzca tesiri altında kalmıştır. Bu eşsiz harmanlanma sayesinde Kırım Tatarcası, hem bir Kazak yahut Kırgız (Kıpçak) hem de bir Anadolu yahut Azerbaycan Türkü (Oğuz) tarafından en rahat anlaşılan, kitleler arasında hakiki bir "köprü" vazifesi gören yegâne lehçedir.

Zengin Edebî ve Fikrî Miras: Kırım, İsmail Gaspıralı gibi Türk dünyasının en büyük mütefekkirlerinden birini yetiştirmiş topraktır. Gaspıralı'nın öncülük ettiği Ceditçilik (Yenilikçilik) hareketi ve Kırım Bahçesaray'da neşredilen efsanevi "Tercüman" gazetesi sayesinde dil, muazzam bir fikrî inkişaf (gelişim) göstermiştir. Gerek Kırım'daki bu uyanış gerekse bilhassa Türkiye ve Romanya'daki diasporanın neşriyat faaliyetleri sayesinde, Kırım Tatarcasının edebî,

siyasî ve fikrî yayın mirası hacmine nispetle fevkalade zengindir.

Menfi Yönleri (Eksileri)

Kurumsallaşamamış Olması: Kırım Tatarcasının en büyük handikapı, arkasında ona sahip çıkacak, mekteplerinde okutup bürokrasisinde yaşatacak müstakil bir devletin bulunmamasıdır. Resmî bir devlet lisanı olarak kurumsallaşamaması, onun bir ortak dil olmasının önündeki en kalın duvardır.

Konuşan Nüfusun Azlığı: Çarlık ve bilhassa Sovyet devrinde yaşanan elim sürgünler, asimilasyon politikaları ve göçler neticesinde anadilini konuşabilen nüfus kritik seviyelere inmiştir. Hatta UNESCO tarafından “ciddi derecede tehlikede” kategorisine alınmıştır.

İşlenişin Kesintiye Uğraması ve Terminolojik Geri Kalmışlık: Vatanından koparılan, matbuatı ve mektepleri kapatılan bir lisanın tabî gelişimi de bıçak gibi kesilmiştir. Dilin akademik ve ilmî cihetten işleniş Sovyet devrinde büyük bir kesintiye uğradığı için, modern terminolojide (fen, tıp, teknoloji gibi sahalarda) maalesef çağdaşlarının çok gerisinde kalmış, lügati asrın ihtiyaçlarına cevap veremez hâle gelmiştir.

Değerlendirme

Bütün bu hususiyetler mizan edildiğinde, Kırım Tatarcasının Oğuz ve Kıpçak dünyasını birbirine bağlayan o muazzam "anlaşılabilirlik" vasfının ve Gaspıralı'nın mirasının, onu nazariyatta (teoride) mükemmel bir ortak dil adayı kıldığını aşıkârdır. Lakin bir dilin yalnızca dilbilimsel vasıflarının üstün olması,

onun ortak dil ilan edilmesi için kâfi gelmemektedir. Arkasında müstakil bir devlet gücü bulunmayan, kurumsallaşamamış, konuşan nüfusu tarihî felaketler sebebiyle erimiş ve terminolojik tekâmülü kesintiye uğramış bir lisanın; bütün Türk dünyasının ilim, sanat ve siyaset dili olması maalesef fiiliyatta (pratikte) mümkün değildir. Netice itibarıyla, hüznü ve şanlı Kırım Tatarcasının da Ortak Türk Dili olmaya elverişli olmadığına esefle kanaat getirilmektedir.

Azerbaycanca

Ortak dil arayışında tahlil edeceğimiz beşinci ve en güçlü adaylardan biri, Doğu Kafkasya ile Batı İran coğrafyasının kadim lisanı, Azerbaycancadır (Azerbaycan Türkçesi). Bu kudretli Oğuz dili; bugün müstakil Azerbaycan Cumhuriyeti başta olmak üzere, İran sınırları içinde kalan Güney Azerbaycan coğrafyasında, Gürcistan'da, Rusya'nın Dağıstan bölgesinde ve Türkiye'de 30 milyonu aşan devasa bir nüfus tarafından konuşulmaktadır.

Azerbaycan Türkçesinin yazı dili hâline gelme serüveni; Hasanoğlu, Nesimî, Şah İsmail Hatayî ve Fuzûlî gibi büyük ediplerin kalemîyle asırlar evvelinden meydana gelmiş; Çarlık ve Safevî devirlerinin bütün siyasî dalgalanmalarına rağmen edebî kudretinden hiçbir şey kaybetmemiştir. Müşterek lisan adayı olarak Azerbaycancanın müspet ve menfi yönleri şu şekildedir:

Müspet Yönleri (Artıları)

Kesintisiz ve Muazzam Edebî Gelenek: Azerbaycan Türkçesi, Çarlık Rusyası ve Safevî hâkimiyeti devirlerinde resmî statüsü ve idarî kurumsallığı zaman zaman kesintiye uğramış olsa dahi, edebî cihetten asla akamete uğramamıştır. Asırlar boyunca şairlerin, filozofların ve yazarların eliyle kesintisiz olarak işlendiği için, Türk dünyasının edebi ve fikri zirvelerinden biri olma vasfını muhafaza etmiştir.

Geniş Coğrafya ve Kalabalık Nüfus: Kafkaslardan Basra Körfezi'nin kuzeyine kadar uzanan stratejik bir hatta son derece geniş bir coğrafyada, onlarca milyonluk canlı bir nüfus tarafından konuşulması, dille nefes alan devasa bir kitlenin varlığını gösterir.

Ortak Türk Alfabesine Tam Uyum: Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kabul ettiği ve hâlihazırda kullandığı Latin alfabesi, Türk dünyası için tasarlanan Ortak Türk Alfabesi ile tam uyum ve paralellik göstermektedir. Bu durum, fonetik ve alfabetik entegrasyon için biçilmiş kaftandır.

İşlenmiş, Fikrî ve İlmî Külliyyat Zenginliği: Yüzyıllardır kütüphaneleri süsleyen divanlar, felsefî risaleler, modern tiyatro eserleri, gazete ve neşriyatlar sayesinde Azerbaycan Türkçesi; son derece zengin, işlenmiş ve oturmuş bir kelime hazinesi ile terim varlığına sahiptir.

Menfi Yönleri(Eksileri)

Türk Dünyası Genelindeki Popülarite ve Bilinirlik Eksikliği: Anadolu Türkleri ile Azerbaycan Türkleri arasındaki tabii yakınlık ve yüksek anlaşılabilirlik aşikârdır. Lakin Anadolu

coğrafyasının haricine çıkıldığında, bilhassa Türkistan (Orta Asya) cumhuriyetlerinde ve Bozkır Türklüğü arasında Azerbaycan Türkçesinin yayın gücü, sinema ve dizi sektörü ile genel popülaritesi arzulanan seviyede değildir.

Kuzey-Güney İkili, Alfabe ve Terminoloji Bölünmesi: Azerbaycan Türkçesi devasa bir coğrafyada konuşulsa da, bu nüfusun kahir ekseriyetinin yaşadığı Güney Azerbaycan (İran) ile Kuzey (Azerbaycan Cumhuriyeti) arasında kâmil bir dil ve yazı birliği tesis edilememiştir. Kuzeyde Latin alfabesi kullanılırken, Güneyde Fars alfabesi tatbik edilmektedir. Daha da vahimi; terminolojide de ciddi bir kopukluk mevcuttur. Kuzeyde Rusça ve Batı menşeli terimler yaygınken, Güneyde Farsça ve Arapça ıstılahlar ağırlıktadır. Dilin kendi içindeki bu bünyevi ayrılık, ortak dil vasfına menfi tesir etmektedir.

Değerlendirme

Görüldüğü üzere Azerbaycan Türkçesi; zengin tarihi, köklü edebiyatı, Oğuz grubunun zarafeti ve Ortak Türk Alfabesi'ne tam uyumu ile bu davanın en muazzam ve en hürmete layık namzetlerinden biridir. Lakin bir lisanın "Ortak Türk Dili" makamına yükselebilmesi için kendi coğrafî sınırlarının ötesine taşan küresel bir cazibeye ve kendi bünyesinde tam bir bütünlüğe sahip olması şarttır.

Kendi içinde Kuzey ve Güney olarak alfabe ile terminoloji hususunda bölünmüş olması ve Türkistan coğrafyasındaki kitlelere ulaşacak medyatik ve kültürel nüfuzunun mahdut kalması, bu güzel lisanın lisan-ı

müşterek olmasının önünde aşılması güç engeller teşkil etmektedir. Netice itibarıyla, Bütün müspet vasıflarına ve kudretine rağmen Azerbaycan Türkçesinin de Ortak Türk Dili olmaya tam manasıyla elverişli olmadığı kanaatine varılmaktadır.

Özbekçe

Ortak dil arayışımızda tahlil edeceğimiz altıncı ve şüphesiz en kudretli adaylardan biri, Doğu Türklüğünün kalbi olan Özbekçedir (Özbek Türkçesi). Bu lisan; başta Özbekistan Cumhuriyeti olmak üzere Afganistan, Tacikistan, Kırgızistan, Kazakistan ve Türkmenistan gibi geniş bir coğrafyada 35 milyonu aşan devasa bir nüfus tarafından konuşulmaktadır.

Özbek Türkçesinin tarihi ve yazı dili hâline gelme süreci, Türkistan coğrafyasının asırları aşan medeniyet birikimiyle oluşmuştur. Karahanlı, Harezmi ve bilhassa Ali Şîr Nevâî ile zirvesine ulaşan Klasik Çağatay Türkçesinin doğrudan ve tabîî varisi olan Özbekçe, Doğu Türklüğünün en mütakâmil yazı dilidir. Müşterek dil adayı olarak Özbekçenin müspet ve menfi yönleri şu şekildedir:

Müspet Yönleri (Artıları)

Yüzyılları Aşan Kesintisiz Edebî Zirve: Yüzyılları aşan kesintisiz bir edebiyat geleneğine sahip olduğu için Özbekçe, Türk dünyasının edebî ve fikrî sahadaki en yüksek zirvelerinden birini teşkil eder.

Türkistan'ın Tarihî Ortak Dili Olması: Bu lisan, yalnızca Özbeklerin değil, yüzyıllar boyunca bütün Türkistan coğrafyasındaki (Semerkant,

Buhara, Harezmi, Hokand) farklı boyların ortak edebî, idari ve ilmi anlaşma vasıtası olmuştur.

Zengin ve İşlenmiş Külliyyat: Divan edebiyatından dini-felsefî risalelere, tarihî kroniklerden modern edebiyata kadar fevkalade işlenmiş; edebî, fikrî ve ilmî külliyyatı son derece zengin bir lisandır.

Erken Yazı Dili ve Güçlü Kurumsallık: Çok erken devirlerde müstakil bir yazı dili hâline gelmiştir. Tarihî süreçte kapsayıcılık sahası zamanla daralmış olsa dahi, resmiyetini, devlet dil olma vasfını ve akademik kurumsallığını tarih boyunca hiçbir zaman yitirmemiştir.

Oturmuş Terminoloji: Güçlü akademik kurumsallaşması ve köklü ilmî geleneği sayesinde, kendine özgü oturmuş, geniş ve mütakâmil bir ilim ve sanat terminolojisine (istilah hazinesine) sahiptir.

Menfi Yönleri (Eksileri)

İmla, Telaffuz Farklılaşması ve Ünlü Uyumunun Kaybı: Tarihî süreç içinde gerek Farsça/Tacikçe ile yaşanan tabîî kültürel temaslar gerekse alfabe değişiklikleri neticesinde, Özbekçenin imla ve telaffuzunda ciddi farklılaşmalar meydana gelmiştir. Bunun en vahim neticesi ise hemen hemen bütün Türk dillerinde varlığını muhafaza eden Türkçenin en has özelliği "büyük ve küçük ünlü (vokal) uyumunun" Özbekçede tamamen yok olmasıdır.

Popülerite ve Bilinirliğin Yetersizliği: Diğer Türk halkları nezdindeki bilinirliği ve popüleritesi, mahdud olan

bazı lehçelere kıyasla fazla olsa da, bütün Türk dünyasını peşinden sürükleyecek popüler bir seviyeye henüz erişememiştir.

Ortak Türk Alfabetine Uyumsuz Latin Grafiği: Özbekistan resmî olarak Latin alfabesini benimsemiş olsa da, seçtikleri harf ve işaret sistemi (kesme işaretli *O'*, *G'* gibi karakterler) Türk dünyası için hedeflenen Ortak Türk Alfabeti standartlarına uygun tasarlanmamıştır.

Değerlendirme

Özbekçe; muazzam Çağatay mirası, asırlık edebî birikimi ve Türkistan'ın tarihî ortak dili olma vasfıyla ortak dil olmaya oldukça yakın görünmektedir. Lakin derinlemesine yapılan bir tahlil, aşılması imkânsız bünyevi müşküleri ortaya çıkarmaktadır.

Özbekçedeki imla ve telaffuz meselesi, bilhassa büyük ve küçük ünlü uyumunun kaybolmuş olması, Türk dilinin genel karakterine aykırı düşen ve anlaşılabilirliği ciddî derecede zedeleyen epey ağır bir müşküldür. Bu durumun masa başında bir müdahale ile düzeltilmesi de mümkün değildir. Zira diller mukaddestir. Sahipleri doğrudan doğruya halktır. Lisana dışarıdan sunî müdahalelerde bulunmak, o halkın zihni ve ruhuyla oynamaktır ki bu son derece tehlikeli ve gayri tabii bir hamle olur.

Öte yandan, Özbekçenin Türk dünyası genelindeki popüleritesinin yetersizliği de ortak dil olması önünde büyük bir engeldir. Zaten Özbekçenin popülerleşmesine mani olan hususların başında da yine bu imla ve fonetik (telaffuz) farklılığı gelmektedir. Ünlü

uyumunu kaybetmiş bir fonetik yapı, diğer Türkî halkların kulağına ve zihnine yabancı gelmektedir. Netice itibarıyla; bütün tarihi ihtişamına ve zenginliğine rağmen, Özbekçenin de Ortak Türk Dili olmaya elverişli olmadığına kanaat getirilmektedir.

Türkçe (Türkiye Türkçesi)

Ortak dil arayışımızda tahlil edeceğimiz son ve hiç şüphesiz en kudretli aday, asırlar boyunca cihanşümul bir medeniyetin lisanı olmuş, bugün de bütün ihtişamıyla yaşamaya devam eden Türkiye Türkçesidir. Bu lisan; başta Türkiye Cumhuriyeti ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti olmak üzere Balkanlar'da, Avrupa'daki devasa diasporada, Orta Doğu'da ve hatta Kafkaslarda anadili ve ikinci dil olarak yaklaşık 100 milyonluk bir nüfus tarafından konuşulmaktadır.

Türkçenin yazı dili hâline gelme süreci; 13. asırda Anadolu'da Yunus Emrelerin, Karacaoğlanların, Aşık Paşaların kalemiyle Eski Anadolu Türkçesinden başlayıp, Osmanlı asırlarında muazzam bir imparatorluk diline dönüşerek günümüze kadar uzanmaktadır. Diğer bütün lehçeler tahlil edildikten sonra, Ortak Türk Dili olmaya en elverişli aday olarak karşımıza çıkan Türkiye Türkçesinin müspet ve menfi yönleri şu şekildedir:

Müspet Yönleri (Artıları)

Sekiz Asırlık Kesintisiz Edebî Zirve: Türkiye Türkçesi, arkasında yaklaşık sekiz yüz yıllık, hiçbir zaman akamete uğramamış kesintisiz bir edebiyat geleneği barındırır. Bu emsalsiz

geçmiş, onu şüphesiz Türk dünyasının edebî zirvesi kılmaktadır.

Tarihî Nüfuz ve Kapsayıcılık: Yüzyıllar boyunca Batı Türkçelerinin en gelişmiş ve en nüfuzlu olanı Türkiye Türkçesidir. Bunun neticesinde Balkanlar, Kuzey Afrika, Arabistan, Anadolu, Kırım ve hatta zaman zaman Türkistan sathında dahi konuşulup itibar gören yegâne dil olmuştur. Bu tarihî nüfuz o derece kudretlidir ki, resmî devlet dili Kıpçak Türkçesi olan Mısır'daki Memlûkler dahi zamanla Anadolu Türkçesinin cazibesine kapılıp bu dili benimsemişlerdir.

Modern Çağdaki Küresel Popülarite ve Yayılma Hızı: Türkçenin bu tarihî cazibesi günümüzde kaybolmamış, bilakis asrın icatlarıyla çok daha süratli bir inkişaf sahası bulmuştur. Sosyal medya, muazzam bir hacme ulaşan Türk dizi ve sinema sektörü vasıtasıyla Türkçe, bugün Türk dünyasının her hanesine tabî bir surette girmektedir. Bu emsalsiz cazibenin en bariz misallerini; Azerbaycan Türkçesindeki bazı kelime, terim ve kalıpların Türkiye Türkçesine benzemeye başlamasında yahut Türkistan, İran (Güney Azerbaycan) ve Arap coğrafyasındaki Türkçe okuryazarlık oranlarının her geçen gün katlanarak artmasında müşahade etmek mümkündür.

Tarihten Gelen Ziyalı Teveccühü: Tarihte de bu kültürel nüfuz mevcuttu. Çarlık ve Sovyet devri öncesinden başlayarak asırlar boyunca Türk dünyasındaki ziyalıların kahir ekseriyeti Türkiye Türkçesini öğrenmiş, Osmanlı/Türk literatüründen beslenmiş

ve tahsillerini İstanbul'da tamamlayarak memleketlerine dönmüşlerdir.

Yüksek Anlaşılabilirlik (Azerbaycan Türkçesi ile Benzerlik): Oğuz grubunun diğer büyük temsilcisi olan bir Azerbaycan Türkü, Türkiye Türkçesini hususi bir tahsil görmeden, son derece rahat bir surette idrak edebilmektedir. Bu hususiyet, Türkçeyi konuşabilen insan sayısını yaklaşık 10 milyon daha arttırmaktadır.

Sarsılmaz Resmî Statü ve Akademik Kurumsallık: Türkiye Türkçesi, asırlar boyunca devlet dili olma vasfını ve akademik kurumsallığını bir an bile yitirmemiştir. Bunun tabii neticesi olarak; edebî, fikrî ve ilmî sahalarda işlenmişliği en yüksek, hukuktan tıba kadar terminolojisi en yetkin ve müttekâmil Türk dilidir.

Alfabe Müştereklik: Kullandığı Latin alfabesi, Türk dünyası için hedeflenen Ortak Türk Alfabesi'nin bizzat iskeletini teşkil etmektedir.

Siyasî ve İktisadî Arka Plan: Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomi, askerî ve diplomsî gibi pek çok siyasî sahada Türk dünyasındaki öncü mevkiinin getirdiği fırsat da, bu dilin arkasındaki en büyük itici güçtür.

Menfî Yönleri (Eksileri)

Dil Devrimi'nin Sonrası Oluşan Kopukluk: Cumhuriyet devrinde husule gelen Dil Devrimi tasfiye neticesinde, lüğatimizden atılan yahut kullanımdan düşürülen pek çok kelime (mektep, ihtisas, umumî vb.), hakikatte diğer Türk boyları ile aramızdaki en kuvvetli "ortak" bağlardı. Bu tasfiye hareketi, hem kardeş lehçelerle

aramızdaki ortak kelime hazinesini zayıflatmış hem de devrim öncesi muazzam edebî birikim ile yeni nesiller arasında sunî bir kopukluk meydana getirmiştir.

Yabancı Dil Tesiri: Her modern dünya dilinde olduğu gibi, Türkiye Türkçesi de İngilizcenin ve küresel medyanın getirdiği yabancı kelime istilasına maruz kalmakta, bu durum dilin öz yapısını zaman zaman tehdit etmektedir.

Değerlendirme

Bütün lehçelerde olduğu gibi Türkiye Türkçesinin de müspet ve menfi yönleri hakkaniyetle teraziye konulduğunda; artılarının muazzam bir ağırlıkla baskın çıktığı, eksilerinin ise bunun yanında teferruat yahut telafi edilebilir kusurlar olarak kaldığı âşikârdır. Unutulmamalıdır ki, yeryüzünde "mükemmel ve kusursuz" bir lisan yoktur; her dilin mutlaka kendi bünyesinde barındırdığı zaafı ve eksileri mevcuttur.

Neticede; asırlara sâri edebi kudreti, kesintisiz resmî statüsü, mütekâmil terminolojisi, arkasındaki devlet kudreti ve bilhassa günümüzdeki emsalsiz medya ve popülerite kuvveti göz önüne alındığında, Türkiye Türkçesinin "Ortak Türk Dili" olmaya en uygun ve yegâne elverişli dil olduğu hakikati ortaya çıkmaktadır.

Bu ilmî kanaat, salt bugünün şartlarıyla bizim ulaştığımız bir netice de değildir. Dilde birlik mefkuresinin Türk münevverlerinin zihninde filizlenmeye başladığı ilk günlerden itibaren, pek çok Türk ziyalı da meselenin hal çaresi olarak İstanbul'un dilini işaret etmiştir.

Bu hususta sadece nazariye (teori) üretmekle kalmayıp; ortak dil davasını bizzat tatbik eden, bütün Türkistan'ı ve Kafkasya'yı aynı lisan etrafında toplamayı başararak bu mefkurede fevkalade muvaffak olmuş büyük bir ismin, Kırmılı büyük mütefekkir İsmail Gaspıralı'nın icraatlarını ehemmiyetle anmak ve ondan ilham almak icap eder.

Peki, İsmail Gaspıralı bu muazzam işi nasıl başarmıştır?

Gaspıralı Ne Yaptı?

Türk dünyasının dilde birlik mefkuresi mütalaa edildiğinde, bu davayı yalnızca teoride bırakmayıp amelî (pratik) sahada bizzat tatbik eden ve muvaffak olan abidevi bir şahsiyeti anmak boynumuzun borcudur: Büyük Kırım Tatar ziyalı İsmail Bey Gaspıralı.

Gaspıralı, kendisi bir Kırım Tatarı olmasına mukabil, İstanbul Türkçesini de tıpkı anadili derecesinde bilen, "Dilde, işte, fikirde birlik!" düsturunu ortaya koyan mühim bir Türk milliyetçisi ve fikir adamıdır. Bizim bu makalede ilmen varmış olduğumuz neticeyi, Gaspıralı daha 19. asrın sonlarında idrak etmiştir. Bütün Türk âlemini tek bir şemsiye altında cem edecek en münasip, en mütekâmil ve edebi gücü en yüksek lisanın Türkiye Türkçesi (İstanbul Türkçesi) olduğunun gayet farkında idi. Lakin o, bu dili diğer Türkî halklara katı ve soğuk bir dikte ile sunmak yerine, harikulade bir üslup ve taktikle benimsetme yolunu seçmiştir. Kırım Bahçesaray'da neşretmeye başladığı ve kısa sürede bütün Türk coğrafyasının ortak matbuat organı hâline gelen meşhur "*Tercüman*"

gazetesi, bu mefkurenin en büyük tatbikat sahası olmuştur.

Gaspıralı, Tercüman gazetesini kaleme alırken gazetenin dilini son derece sade, ağıdalı terkiplerden arınmış bir İstanbul Türkçesi üzerine bina etmiştir. Lakin Türkistan bozkırlarından Kazan'a, Kafkasya'dan Balkanlar'a kadar her soydaşın gazeteyi eline aldığı anda kendi üslubundan bir parça bulabilmesi için, metinlerin arasına Türkistan lehçelerinden ve Kırım Tatarcasından müşterek sözleri maharetle serpiştirmiştir. Misal vermek gerekirse; yazılarında Arapça kökenli "sahife" kelimesi yerine Doğu Türklüğünde pek yaygın olan "bet" kelimesine yer vermiş; kelime kadrosunu her Türk boyunun az veya çok aşına olduğu ortak unsurlardan seçmeye özen göstermiştir.

Bu esnek, kucaklayıcı ve samimi dil politikası sayesinde Tercüman gazetesi, kısa sürede matbuat tarihinde eşine az rastlanır bir hadiseyi gerçekleştirmiştir. Kırım'da basılan bu gazete; Kaşgar'daki bir tüccardan Semerkant'taki bir müderrise, Kazan'daki bir Ceditçi münevverden İstanbul'daki bir zâbite ve Bakü'deki bir edibe kadar bütün Türk dünyasında hiçbir güçlük çekilmeksizin okunan, anlaşılan ve merakla beklenen yegâne müşterek neşriyat hâline gelmiştir.

İsmail Bey Gaspıralı; masa başında sunî dil mühendisliğine soyunmadan, yaşayan en güçlü edebi lehçeyi merkez alıp onu zarif dokunuşlarla zenginleştirerek dilde birliğin hayalî bir ütopya değil, uygulanabilir en münasip hakikat olduğunu bütün dünyaya fiilen ispat etmiştir.

SONUÇ

Netice-i kalam; bu uzun soluklu ve ciddî tahlil boyunca masaya yatırılan bütün nazariyeler, sunî lisan kurguları, tarihî yazı dili ihtimalleri ve günümüzde yaşayan altı büyük lehçenin müspet ile menfî cihetleri gayet sarîh bir surette göstermiştir ki, Türk dünyasının ortak dili olmaya en elverişli, en mütekâmil ve fitrata en uygun dili Türkiye Türkçesidir.

Son zamanlarda filizlenen, masa başında yapay bir lisan icat etme gayretleri yahut zorlama "sunî ortak dil" projeleri, hayatın tabii akışından ve tarihin gerçeklerinden tamamen uzaktır. Ruhsuz, edebî birikimden mahrum ve kitlelerin gönlüne nüfuz edemeyecek bu neviden sunî çabalar, geçmişteki başarısız denemeler gibi akamete uğramaya ve kâğıt üzerinde kalmaya mahkûmdur.

Meseleyi ütöpik hülyalardan arındırıp hakikat zeminine çektiğimizde; büyük mütefekkir İsmail Bey Gaspıralı'nın da zamanında idrak edip bizzat tatbik ettiği üzere, Türkiye Türkçesini esas alan ve onu diğer lehçelerdeki müşterek kelimelerle zenginleştiren yol, aklın ve tarihin gösterdiği en makul, en pratik hal çaresidir.

Hangi lehçenin müşterek lisan olması gerektiği hususu bu ilmi tahlil ile vuzuha kavuşmuş bulunmaktadır. Lakin kabul edilen bu ortak dilin Türk dünyasında nasıl karşılık bulacağı, mekteplerden matbuata, siyasetten sanata kadar geniş sahalarda nasıl teşekkül edip tabî bir surette yaygınlaşacağı meselesi de ayrı bir

tahlili icap ettirmektedir. İnşallah, müteakip yazılarımızda da bu mefkurenin tatbikat safhalarına, ortak dilin yayılma usullerine ve gelecek projeksiyonuna tafsilatıyla değinilecektir.

03.09.2026

Amasya

MEHMETNAZAR HİDİROV: HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE TÜRKOLOJİ ÇALIŞMALARI

Yazar: Seray Üskay²

Mehmetnazar HİDİROV (1905 – 1977)

Türkmen dil bilimcisi, filoloji ilimlerinin profesörü ve Türkmenistan Bilimler Akademisi Haberleşme üyesidir. On yaşını doldurduktan sonra babası vefat etmiştir. Ailesinin zor durumu onun omzuna kalmıştır. Eğitimli bir kişi olarak yetişmeyi hep istemiştir ama dönemin sosyal durumu onun eğitim almasına imkan vermemiştir.

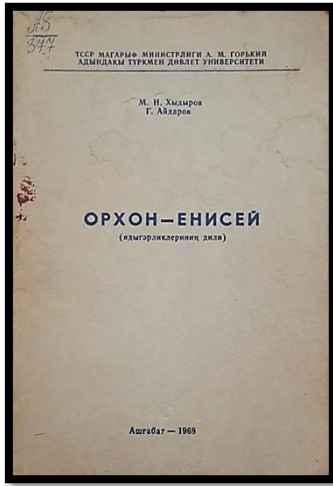
Türkmenistan’da Sovyetler hükümetinin kurulması Hıdırov gibi yetimlere yardımcı olmuştur. Bunun sonucunda Hocambaz ilçesi Beşir köyünde de okul açılır. Mehmetnazar, gündüzünü ailesini geçindirmek için çalışmış, akşamını yeni açılan okulda eğitim almaya vermiştir. İlk okuma yazmayı öğreten öğretmeni Altıgarayev’in adını her zaman saygıyla söylemiştir.

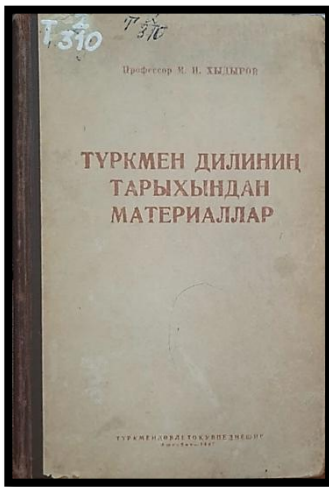
1926 yılında Mehmetnazar Hıdırov 2 yıllık öğretmenlik kursunu bitir. Köylerde az süre öğretmen olarak çalışır, sonra onu Beşir muhtarlığına seçerler. 1928’de Çerçev’de üç yıllık Sovyet parti okulunu bitirip önce Çerçev’de sonra Kerki’de bulunan Sovyet Parti okulunda öğretmen olup çalışmıştır. 1934 yılında o Aşgabat’ın Devlet Pedagoji Enstitüsü Dil – Edebiyat Fakültesine kaydını yaptırmıştır. O, okulu 1938 yılında bitirir. Aynı yıl Enstitü onu Türkmen Dili bölümüne öğretmen olarak kabul eder. 1939 yılında o Türkmen dili bölümünün doktora öğrencisi olur. Hem doktora eğitimi alır hem de öğretmenlik yapar. 2. Dünya Savaşı yıllarında Moskova Devlet Üniversitesi, Aşgabat’a taşınır. Bu üniversitenin akademisyenler kurulunda Hıdırov, Türkmen dilinde *posleloglar* (*söz sonu kömekçiler – edatlar*) konusunda *kandidatlık (doktora)* tezini savunur. 1942 – 1948 yıllarında hem o bölümün doçenti hem de edebiyat bölümünün başkanı olarak çalışır.

Hıdırov, G. Aydarov ile birlikte 1968 yılında “**Orhon – Ýeniseý / Ýadıgärlikleriniň Dili**” (Orhun – Yenisey Abidelerinin Dili) konulu

² Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, lisans 3.sınıf öğrencisi.

çalışmayı yayınlamıştır. Hıdırov’la ilgili yapılan hiçbir çalışmada bu esere yer verilmemiştir. Eserlerinin içinde yer almamaktadır. Bu çalışma, eski Türk yazıtları, bunların bugünlere ulaşması, yazıtların dili hakkında bazı bilgileri verilmesi hedeflemektedir. Şu ana kadar Türkmen dil biliminde buna benzer bir çalışmanın olmadığını belirtmektedir. Türkmen Türkçesiyle karşılaştırma yapılan ilk denemedir. Bu sebepten de bazı eksiklikler olabilir. Bu eski yazıtların hakkında da geniş bilgi verilmektedir.

Profesör M. N. Hıdırov tarafından 1958 yılında yayınlanan en önemli kaynaklardan biridir.

Dönemin yüksekokullarından biri olan A. M. Gorkiy Türkmen Devlet Üniversitesi öğrencileri için hazırlanmıştır. **“Türkmen Diliniñ Tarihinden Materyaller / Aşgabat 1958”** “Türkmen Edebi Dili ve Onun Şiveleri” (Türkmen Türkçesinin Yazı Dili ve Ağızları) bölümünde yazı dili ve ağızlar hakkında genel bilgi vermektedir. İki büyük bölümden ve sonuçtan oluşmaktadır.

1. Bölüm : Türkmen Edebi Dili ve Onuñ Şiveleri

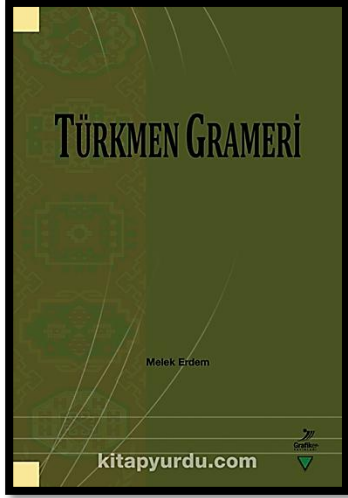
2. Bölüm : Türkmen Halk Döredijiliginiñ Dili

Doçent G. Sopiye’v’in editörlüğünde aynı isimle **“Türkmen Diliniñ Tarihinden Materyaller / Aşgabat 1962”** yayınlanmıştır.

Kitapta ele alınan önemli konular şunlardır;

1. Türkmen diliniñ tarıhı kursunun ähmiyeti ve vezipesi
2. Türkmen diliniñ tarıhı hakkında kâbir malumat
3. Orta Aziya halklarınıñ gadımı döwür yadigärlikleri hakkında umumı malumat
4. Türki dilleriñ övrenilişiniñ tarıhı hakkında gısgaça malumat

5. Türki dilleriň klassipikasiyası (sınıflandırma)

Prof. Dr. Melek Erdem'in "**Türkmen Grameri**" adlı eseri, Türkmen Türkçesinin ses, yapı ve cümle bilgisi gibi temel dil özelliklerini sistematik ve açık bir dille açıklamaktadır. Eserde yalnızca gramatikal kurallar açıklanmakla kalmaz, aynı zamanda Türkiye Türkçesi ile Türkmen Türkçesi arasındaki benzerlik ve farklılıklar da örneklerle gösterilir. Bu yönüyle hem akademik çalışma yapanlar hem de Türkmen Türkçesini öğrenmek isteyenler için önemli bir kaynak niteliğindedir. Kitap, fonetik, morfoloji ve sentaks bölümleriyle dilin yapısal yönlerini incelerken; söz varlığı ve metin örnekleriyle de pratik kullanım bilgisi sağlamaktadır. Ayrıca Melek Erdem çalışmasında, Hıdırov'un "**Türkmen Diliniň Tarihinden Materyaller**" adlı eserine de yer vererek, Türkmen Türkçesinin tarihî gelişimine ve kökenine dair önemli

bilgilere atıfta bulunmaktadır. Böylece eser, hem çağdaş hem de tarihî Türkmen diline bütüncül bir bakış sunmaktadır.

Türkmen akademisyeni Prof.Dr. M.N. Hıdırov ile ilgi geniş bilgileri S. Kürenov ile H.Muhıyev'nin hazırladığı "**Türkmen Dilçileri**" kitabından ve Prof. Dr. Ahmet Buran editörlüğünde hazırlanan "**Yurtdışı Türkologlar**" ansiklopedisinden bulabilirsiniz.

KAYNAKÇA

Buran, A. (2017) *Yabancı Türkologlar: Türk Diline Gönül Verenler*. Ankara.

Erdem, M. (2024) *Türkmen Grameri*. Ankara.

Hıdırov, M. N. (1962) *Türkmen Diliniň Tarihinden Materyaller*. Aşgabat.

Hıdırov, M. N., Aydarov, G. (1968) *Orhon-Enesey Yedigärlikleriniň Dili*. Aşgabat.

Muhıyev, H., Kürenov, S. (1988) *Türkmen Dilçileri*. Aşgabat, s. 16–18.

TÜRK DÜNYASINDA BİRLEŞTİRİCİ UNSURLAR: DOMBIRA, ORTAK DESTANLAR VE SOSYAL MEDYA İÇERİKLERİ ÜZERİNDEN, ÖZERK TÜRK TOPLULUKLARINA ULAŞIM VE ALINAN DÖNÜTLER

Yazar: İbrahim Kaldırım

Türk dünyası, ortak kültürel hafıza ve uzak coğrafyalar

Türkler, tarihin başlangıcından günümüze dek çeşitli coğrafyalarda bulunmuş, kimi bölgelerden sadece geçmiş, kimi bölgeleri ise kendisine yurt bellemiştir. Bu tarihi hareketlilik sonucunda Türk kavimleri Avrasya'nın birbirinden uzak coğrafyalarına yayılmıştır. Bazen yaşadıkları topraklar içerisinde dağılan, bazen de yer yer gezinip göç eden Türkler, başlangıçlarından bugüne kadar taşıdıkları ortak kültürel hafızayı farkında olmadıkları halde yaşatmaya devam etmişlerdir.

Adriyatik kıyılarından Çin'in batısına, Anadolu'dan Sibiry'a'nın uçsuz bucaksız bozkırlarına kadar uzanan Avrasya coğrafyasında Türk dünyası bugün de varlığını sürdürmektedir. Balkan Türklerinden Anadolu ve Azerbaycan Türklerine; Kazak, Kırgız, Özbek ve Türkmenlerden Rusya'nın farklı bölgelerinde yaşayan Tatar, Başkurt, Çuvaş, Tuva, Hakas, Altay ve Saha Türklerine; Çin'in batısındaki Uygur Türklerinden daha geniş bir coğrafyada yaşayan diğer Türk topluluklarına kadar uzanan bu büyük kültür sahası, farklı siyasi sınırlar içerisinde varlığını devam ettirmektedir.

Bu coğrafyanın batısında ise Türklerle tarih boyunca yoğun ilişkiler kurmuş ve uzak akrabalarımız olan Macar halkı bulunmaktadır. Bugün birbirinden binlerce kilometre uzakta yaşayan bu toplulukların dilleri, yaşam biçimleri ve tarihi tecrübeleri arasında farklılıklar bulunsa da onları birbirine bağlayan ortak unsurlar hâlâ yaşamaktadır. Bu uzak coğrafyaları birbirine alakadar kılan en önemli unsurlardan biri ise ortak kültürel hafızadır.

Dombıra: Ortak hafızanın sesi

Birinci bölümde bahsettiğimiz ortak kültürel hafızamızdaki önemli unsurların başında dil gelmektedir. Dilin, iletişimin temel araçlarından biri olduğunu biliyoruz. Sanatı da insanların hem kendileriyle hem de diğer insanlarla iletişim kurabilmelerindeki bir araç olarak kabul edebiliriz. Tüm bunlar birlikte değerlendirildiğinde dil, sözlü ya da sözsüz müzik ve halk edebiyatı Türk dünyasının birleştirici unsurlarından biri haline gelmiş olmaktadır.

Binlerce kilometrelik mesafelere ve farklı siyasi sınırların varlığına rağmen, Türk topluluklarının müzik kültürlerinde birbirleriyle benzerlik

gösteren pek çok unsur bulunmaktadır. Bu ortaklığın en dikkat çekici sembollerinden biri ise dombıradır. Özellikle Kazak kültüründe önemli bir yere sahip olan dombıra, yalnızca bir müzik aleti değil, aynı zamanda geçmişten günümüze aktarılan kültürel hafızanın taşıyıcılarından biridir.

Dombıranın iki telli yapısı ve kendine özgü tınısı, onu bozkır kültürüyle özdeşleşen en belirgin çalgılardan biri haline getirmiştir. Ancak dombıranın anlamı, çıkardığı sestten çok daha öteye geçmektedir. Onunla çalınan ezgiler; tarihi olayları, kahramanlıkları, gündelik yaşamı, sevinçleri ve acıları nesilden nesile aktaran sözlü kültürün bir parçasıdır. Bu yönüyle dombıra, yazılı kaynakların ulaşamadığı dönemlerden günümüze uzanan bir hafıza aracı olarak değerlendirilebilir.

Bununla birlikte dombırayı yalnızca Kazak kültürüne ait ve diğer Türk topluluklarından tamamen bağımsız bir unsur olarak görmek de doğru değildir. Türk dünyasının farklı bölgelerinde kullanılan telli çalgılar, biçimleri ve adları değişse de benzer müzikal geleneklerin izlerini taşımaktadır. Anadolu'daki bağlama ve Azerbaycan'daki tar ile sazdan, Orta Asya'daki dombıra ve diğer telli çalgılara kadar uzanan bu çeşitlilik, birbirinin aynısı olan tek bir kültürden ziyade, ortak bir tarihi kökten beslenen farklı kültürel yorumların varlığına işaret etmektedir. Bu bağlamda dombırayı Türk dünyasındaki telli çalgı geleneğinin ortak kültürel mirasının önemli bir temsilcisi olarak ele almak ve onu ortak kültürümüzün bir parçası olarak yorumlamak yanlış olmayacaktır.

Hayatında dombıranın tınısını ilk kez duyan bir Anadolu Türkünün, bu sese karşı hissettiği aşinalık ve merak ise bu ortak kültürel hafızanın günümüzde nasıl karşılık bulduğunun göstergesidir.

Destanlarımız: Ortak hikayelerin farklı coğrafyalardaki yankısı

Destanlar Türk toplumunu anlamanın en güçlü yollarından biridir. Sözlü ve yazılı gelenek yoluyla karşımıza çıkan ortak hikayelerimiz Türk dünyasının yüzyıllar boyunca yaşadığı ve hafızasında taşıdığı olayları kendi kimliğimiz ve bakış açımızdan aktardığımız kültürel hazinelerimizdir. Türklerin var olduğu çeşitli coğrafyalarda ortaya çıkan bir anlatı, zaman içerisinde farklı toplumlara ulaşmış; anlatıldığı bölgenin şartlarına, diline ve kültürel özelliklerine göre değişerek yeniden şekillenmiştir. Ancak bu değişimin altında, Türk dünyasının farklı topluluklarını birbirine bağlayan ortak değerlerin izlerini görmek mümkündür.

Manas'tan Dede Korkut'a, Alpamış'tan Köroğlu'na kadar uzanan bu anlatılar yalnızca geçmişten günümüze ulaşmış kahramanlık hikâyeleri değildir. Aynı zamanda Türklerin dünyayı algılama biçimlerini, iyi ile kötüyü nasıl ayırdıklarını, aileye, topluma, bağımsızlığa ve dayanışmaya verdikleri değeri gösteren kültürel miraslardır. Bu nedenle bir destanın farklı bir coğrafyada başka bir biçimde anlatılması, onun ortaklığını ortadan kaldırmaz; aksine ortak bir kültürün farklı coğrafyalarda nasıl yeniden üretildiğini gösterir.

Destanları dombıradan bağımsız düşünmek de bu nedenle eksik bir yaklaşım olacaktır. Dombıra, özellikle Kazak kültüründe, yalnızca ezgi üretmeye yarayan bir çalgı değil; sözlü anlatının hafızada tutulmasına ve kuşaktan kuşağa aktarılmasına eşlik eden kültürel bir araçtır. Jır geleneğinde söz ile ezginin bir araya gelmesi, geçmişte yaşananların yalnızca anlatılmasını değil, aynı zamanda dinleyicinin zihninde ve duygusunda yeniden yaşatılmasını sağlar. Bu açıdan dombıra, bir anlamda geçmiş ile bugün arasında kurulan işitsel bir köprü hâline gelir.

Benzer bir durum Türk dünyasının farklı coğrafyalarında da görülmektedir. Kazakistan'da dombıra, Anadolu'da bağlama, Azerbaycan'da saz, Altay'da topşur ve Kırgızistan'da komuz farklı biçimlere ve icra geleneklerine sahip olsa da sözlü kültürün aktarımında benzer işlevler üstlenmiştir. Bunların yanı sıra Saha coğrafyasındaki khomustan Hakas ve Tuva gibi Türk dünyasının çeşitli bölgelerinde görülen ağız kopuzlarına kadar bu çalgılar, destanların, halk hikâyelerinin ve kahramanlık anlatılarının yalnızca sözcüklerle değil, ezgiyle de yaşatılmasını sağlamıştır. Dolayısıyla farklı coğrafyalarda farklı adlarla ve biçimlerle karşımıza çıkan bu müzik gelenekleri, ortak bir kültürel hafızanın yankıları olarak değerlendirilebilir.

Yeni bir yol: Sosyal medya içerik üretimi yoluyla özerk cumhuriyetlerdeki Türklere ulaşmak, dönütler ve değerlendirme

Türk dünyasını birbirine bağlayan kültürel unsurların varlığı kadar, bu unsurların Türk uluslarına nasıl ulaştırılacağı da önemlidir. Bugün Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan veya Azerbaycan gibi Türkiye ile çeşitli alanlarda daha yoğun temas içerisinde bulunan Türk topluluklarıyla iletişim kurmak görece daha kolayken; Saha, Tuva, Altay ve Hakas gibi coğrafi olarak daha uzak bölgelerde yaşayan Türk topluluklarına ulaşmak aynı ölçüde kolay değildir. Binlerce kilometrelik mesafeler, farklı siyasi sınırlar ve ulaşım imkanlarının sınırlılığı, yüz yüze kültürel etkileşimi zorlaştırmaktadır. Fakat günümüzde bu mesafeyi azaltabilecek yeni bir araç bulunmaktadır: sosyal medya.

Özellikle TikTok, Instagram ve YouTube gibi platformlar, kültürel içeriklerin sınırlar ve mesafeler olmaksızın paylaşılmasına imkân sağlamaktadır. Burada önemli olan yalnızca Türkiye'deki insanların Türk dünyasının diğer bölgelerini tanıması değildir. Asıl değerli olan, Türk dünyasının farklı bölgelerinde yaşayan insanların da Türkiye'den üretilen içeriklerle karşılaşması ve kendi kültürleriyle ortak noktalar keşfetmesidir. Bu durum özellikle Saha, Tuva ve Altay gibi uzak coğrafyalarda yaşayan Türk toplulukları açısından özel bir anlam taşımaktadır. Fiziksel olarak ulaşılması güç olan bir coğrafyaya, kültürün en güçlü ortak dillerinden biri olan müzik aracılığıyla ulaşmak mümkündür.

Türkiye'de son yıllarda, genellikle Türkçü ve Turancı çevrelerden gelen içerik üreticilerinin

faaliyetleriyle gelişen sosyal medya içerik üreticiliği, Türkiye Türkleri ile özerk cumhuriyetlerde yaşayan Türk toplulukları arasındaki kültürel bağlantının önemli araçlarından biri hâline gelmiştir. Dombıra ise bu bağlantının kurulmasında hem ortak hem de somut bir kültürel unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bugün bir Türkiye Türkü, esasında topşur ile icra edilen bir Altay ezgisini, biçim ve icra bakımından topşura belirli ölçülerde yaklaşan ve Türkiye’de daha kolay ulaşılabilen dombıra ile seslendirebilmektedir. Bu icranın kayıt altına alınarak sosyal medya aracılığıyla paylaşılması, Kazakistan, Altay ve Anadolu gibi birbirinden binlerce kilometre uzaklıktaki coğrafyaları aynı kültürel alan içerisinde buluşturabilmektedir. Böylece yalnızca bir müzik eseri paylaşılmış olmaz; farklı coğrafyalarda yaşayan insanların birbirlerinin kültürel varlığından haberdar olmalarını sağlayan yeni bir iletişim kanalı da kurulmuş olur. Bu içeriği gören bir Altay Türkünün, belki de daha önce hiç karşılaşmadığı bir müzik aletiyle kendi coğrafyasına ait bir ezginin Türkiye’de yaşayan bir Türk tarafından icra edildiğini görmesi; şaşkınlık, merak, yakınlık veya gurur gibi çeşitli duygular uyandırabilir. Daha önemlisi, kendi kültürüne ait olduğunu düşündüğü bir ezginin binlerce kilometre ötede karşılık bulduğunu fark ederek Türkiye Türklerinin de bu kültürel mirasa ilgi gösterdiğini görebilir. Böylece sosyal medya, yalnızca içerik üreten ile içerik tüketen arasında tek yönlü bir ilişki kurmaz; karşılıklı bir kültürel

farkındalığın oluşmasına da imkân sağlar.

Benzer bir durum, son yıllarda Türk gençleri arasında da ilgi gören ağız kopuzu üzerinden de değerlendirilebilir. Türkiye’de bu çalgının veya müzikal geleneğin keşfedilmesi, özerk cumhuriyetlerde yaşayan Türk toplulukları açısından da farklı bir anlam taşıyabilir. Kendi kültürlerinin çeşitli unsurlarının, başka Türk toplulukları tarafından öğrenildiğini, icra edildiğini ve sosyal medya aracılığıyla görünür hâle getirildiğini gören bir Saha, Tuva, Altay veya Hakas Türkü, kendi kültürünün yalnızca kendi coğrafyasında varlığını sürdürmediğini; akrabaları tarafından da merak edildiğini ve yaşatılmaya çalışıldığını görebilir. Bu karşılaşma, kültürün tek yönlü olarak aktarılmasından ziyade, farklı coğrafyalardaki Türk topluluklarının birbirlerinin kültürel mirasını yeniden keşfetmeleri anlamına gelmektedir.

Belki de sosyal medyanın Türk dünyası açısından sağladığı en önemli imkân tam olarak burada ortaya çıkmaktadır. Bu durumun somut örneklerini, Türkiye Türkleri tarafından üretilen müzik içeriklerinin altında yer alan yorumlarda görmek mümkündür.

Altay Türkü bir kullanıcının Akdeniz Erbaş adlı içerik üreticisinin bir Altay ezgisini seslendirdiği Youtube videosuna yorumu:

“Good job man! First time seeing Turkish person attempting to throat sing. Not bad!”

Bu yorum, yukarıda bahsettiğimiz şaşkınlığın bir Altay Türkü kullanıcıda somut biçimde karşılık bulduğunu göstermektedir.

Aynı videonun altında Altay Türkçesinde yazılmış şu yorum da dikkat çekicidir:

“Алтайдан' элем селем акалар, карындаштар, эје, сыйындар кок тюрктер.”

Bu yorum ise Altay'dan bize, Türkiye Türklerine uzanan içten bir selam niteliğindedir.

Yine bir Türk tarafından Türkiye'de kaydedilen, Altay'dan gelen sanatçıların topşur icra ettiği bir videoya gelen yorum:

“Алтай прародина всех тюрков. Там наш алтин казык. Спасибо этим ребятам за то что они держат культуру тюрков. Жигиттер сизге алқис!!!”

Bu yorumda, Altay'ın tüm Türklerin ata yurdu olduğuna ve kültürlerini yaşattığımız için bize minnettar olduklarına dikkat çekilmektedir.

Bu noktada, Kazakistan'ın Türkistan şehrinde bulunan Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesinde eğitimini sürdüren ve dombıra ile ağız kopuzu üzerine çalışmalar yapan Muhammet Ali Boz'a, Instagram üzerinden ulaşan Saha Türklerinin mesajları da dikkat çekici bir örnek teşkil etmektedir. Bu mesajlarda yalnızca müziğe duyulan ilgi değil, Saha Türklerinin Türkiye Türklerine ve ortak kültürel değerlere yönelik yakınlığı da dikkat çekmektedir.

Bu yakınlığın en somut örneklerini ise gönderilen mesajlarda görmek mümkündür:

“Muhammet Ali, senin yaptığın şey benim için sıradan bir kültür tanıtımı değil. Sen Saha'nın sesini, müziğini, dilini ve kültürünü başka Türk halklarının kalbine taşıyorsun. Bir Saha insanı olarak sana bunun için gerçekten minnettarım. Kültürümüzü senden dinlemek ve seni geleneksel kıyafetlerimizle sahnede görmek bana büyük bir gurur veriyor. Bir gün mutlaka Saha'ya gel. Seni burada misafir etmek, sana kendi kültürümüzü göstermek isteriz gerçekten Saha halkı olarak sana minnettarız ve artık sende bizden birisin ve lütfen asla kendini bizden ayrı olarak değil bizden biri olarak ailemizden biri olarak gör seni çok seviyoruz!!!”

“Muhammet Ali, açıkçası seni ilk gördüğümde Saha kültürünü bu kadar içtenlikle tanıtan bir Türk genci görmeyi beklemiyordum. Senin geleneksel kıyafetlerimizle sahneye çıkman, Saha müziğini ve dilini insanlara anlatman beni gerçekten duygulandırdı. Bizim için başka bir ülkeden birinin kültürümüzü öğrenmesi elbette güzel ama sen bunun çok daha ötesine geçmişsin. Sanki kendi kültürünün bir parçasıymış gibi sahiplenmeden, ama büyük bir saygıyla insanlara tanıtıyorsun. Bu nedenle sana sadece teşekkür etmek değil, seni bir kardeşimiz olarak görmek istiyorum. Eğer bir gün Saha'ya gelirsen mutlaka haber ver. Seni karşılamak ve kendi halkımızın geleneklerini sana yakından göstermek isterim. Belki burada Saha yerinde bir konser verirsin ve Türk

dünyasının farklı halklarını aynı sahnede buluştururuz.”

“Muhammet Ali, seni tanıdıktan sonra Türkiye’ye ve Türk kültürüne bakışımın bu kadar değişeceğini hiç düşünmezdim. Sen bizim için sadece Saha kültürünü tanıtan bir insan değilsin Saha ile Türkiye arasında gerçekten bir köprü oldun. Saha’da seni tanıyan çok insan olduğuna eminim. İnsanların seni sevmesinin sebebi yalnızca kültürümüzü tanıtman değil, bunu gerçekten kalpten yapman. Seni artık uzaktan tanıdığımız bir Türk genci olarak değil, kendi ailemizden biri gibi görüyoruz. Senin sayesinde Türkiye’ye olan ilgim daha da arttı. Türk kültürünü daha yakından tanımak istedim ve bunun için Türkçe öğrenmeye başladım.”

Bütün bu örnekler, sosyal medyanın yalnızca içerik paylaşımının gerçekleştirildiği bir platform olmadığını, farklı coğrafyalarda yaşayan Türk toplulukları arasında doğrudan bir iletişim ve kültürel etkileşim alanı oluşturduğunu göstermektedir. Türkiye’de üretilen bir müzik içeriğinin Saha’da, Altay’da veya Türk dünyasının başka bir bölgesinde karşılık bulabilmesi; insanların birbirlerinin kültürlerine ilgi duymasına, birbirleriyle iletişim kurmasına ve hatta birbirlerinin dillerini öğrenmeye başlamasına imkân sağlamaktadır.

Belki de sosyal medyanın Türk dünyası açısından en önemli gücü tam da burada ortaya çıkmaktadır. Geçmişte birbirinden haberdar olması dahi zor olan topluluklar, bugün birkaç saniye içerisinde aynı içeriğin etrafında

buluşabilmekte, birbirlerinin sesini duyabilmekte ve aralarındaki kültürel bağları yeniden keşfedebilmektedir. Bu yönüyle sosyal medya, Türk dünyasının farklı coğrafyalarını birbirine yaklaştıran ve ortak kültürel hafızanın canlı tutulmasına katkı sağlayan önemli bir araç hâline gelmiştir.

TURANCI MIYIZ

Yazar: Erkam Yılmaz

Bir toplumu ayakta tutan, onu yığın olmaktan çıkartıp millet kılan en temel dinamikleri, yani yardımlaşmayı, teşkilatlanmayı ve kutlu bir mefkûre uğruna mücadele vermeyi konuşurken, hayati önem taşıyan bazı teferruatları bugün maalesef atlıyoruz. Dünün hatalarından ders çıkaramadığımız gibi, bu derin eksiklikleri yarınlar için de konuşmamakta, tartışmamakta büyük bir ısrar gösteriyoruz. Elbette kitlelerin ve bireylerin bu atlamalarının, gerçekleri es geçmelerinin sosyolojik ve psikolojik sebepleri vardır. Nitekim insan, doğası gereği sebepsiz yere hiçbir eyleme girişmez. Şayet ortada somut bir durum yoksa bile, kendi eylemsizliğine ya da yanlış eylemine hızla bir sebep uydurma eğilimindedir. Bu uydurulan sebeplerin her birinin ne kadar "haklı" olduğuysa bambaşka tartışmaların konusudur konusudur.

Günümüz insanının bahanelerinin en başına, hayatın o bitmek bilmeyen yorucu maratonunu ve dünyevi meşgalelerin ağırlığını koyabiliriz. Bu soluksuz koşturmaca içerisinde, düşmanın hemen bugün, şu saniye yenik düşmesini, zaferin bir an evvel altın tepside sunulmasını arzulayan bir sabırsızlık da nihayet peydahlanmıştır. Bu acelecilik hâlinin ardında yatan asıl maraz ise eksik bırakılmış bir nefis terbiyesidir. Diyebiliriz ki, bir eyleme "sebepe" bulmak, o eylemin "haklı" olduğu manasına gelemez. Zira

yeryüzündeki her sebep, Hakk'ın ve hakikatin bir yansıması değildir. Niyetin yanında usul, usulün yanında süreklilik, sürekliliğin yanında da hakikatle dost, uygun bir teşkilat akli bulunmalıdır.

Bu ince çizgiyi idrak ettirebilmek için vereceğimiz örnek ilk bakışta uçuk, hatta sarsıcı gözükebilir. Fakat en sığ açıdan bakıldığında dahi, bir insanı yaşamından etmek gibi dehşet verici bir mesele bile kendi içinde binbir türlü ahlaki ve hukuki teferruat barındırmaz mı? Bir tarafta, vatan toprağını ve namusunu müdafaa gayesiyle, meşru bir zeminde birini öldürmek mümkündür. Diğer taraftaysa, anlık bir cinnetle, hiçbir ulvi amaca hizmet etmeden, kör bir sinir harbiyle de aynı fiili işlemek mümkündür. İkinci durum kendi içinde korkunç bir haksızlık ve vahşet barındırmasına rağmen, acı bir talihsizliktir ki, insanlık tarihi boyunca tekrarlanabilmiş ve bugün de o tekrarlanmaya dair müsaitliğini koruyabilmiştir. İşin asıl tehlikeli boyutu, bir cürmün veya hatanın "tekrarlanabilirlik" faktörü, o eyleme asla bir haklılık payı getirmese bile, eylemi gerçekleştiren faile sahte bir öz güven ve zehirli bir cüret kazandırabilmesidir. Peki, failin sırf bu yersiz öz güvene sahip olması, pervasızca konuşabilmesi ve aynı hataları geçmişte de fütursuzca yapmış olması, bu yanlışların gelecekte de

aynen tekrarlanmasını meşru kılabilir mi?

Böylesi bir mantık silsilesi, olsa olsa o failin olağan, mutad hareketlerini analiz etmemiz, onun karakter haritasını çıkarmamız için bir belge görevi görebilir. Anlık bir sinir krizine girerek, farklı zaman dilimlerinde iki farklı kişiyi bambaşka yöntemlerle katletmiş bir failin olağan hâli, uygun şartlar tekrarlandığında bir başka masumu da gözünü kırpmadan öldürebilecek oluşudur. Bu hastalıklı yapıdan beklenen yegâne refleks de zaten budur. Belki bu şahıs, tesadüf eseri üçüncü kişiyi öldürmekte haklı bir nedene sahiptir, belki de ilk ikisine saldırmakta haklıdır. Ancak bu durum "bozuk saat" misalinin bir örneği, tezahürüdür. Gördüğümüz şey, plansızlıktan, programsızlıktan, amaçsızlıktan ve bu kaos ortamından filizlenmiş olan bir acizliğin resmedilişidir. Sebep ne olursa olsun bu hâl ve tavır içerisinde bulunmak, çok bariz bir zihni hastalığın ve yapısal bozukluğun göstergesidir.

Çuvaldızı kendimize batırmamız gerekmektedir. Bahsi geçen bu programsızlık, plansızlık ve körü körüne hareket etme hâli, maalesef bugün biz Türkçülerin ve Turancıların da kılcal damarlarına kadar işlemiştir. İnandığımızı iddia ederek kutlu yollarda yürürken, altı boş bir slogan sevdası ve sığ bir gösteriş aşkı artık aklın önüne geçmiş, almış başını gitmektedir. Bu doğrultuda Türkistan'ın gerçekliğinden tamamen kopuk, anayurdun asıl dertlerine sağır, kandaşının gözyaşından ırak, sadece şekilciliğe, kof bir rütbeciliğe ve suni bir hiyerarşiye dayanan bir Turancılığın vasatlığını

acilen konuşmak boynumuzun borcu olmuştur.

Bir bünyeyi içten içe çürüten bu hastalığın en kısa sürede tedavi edilmesi veya en azından doğacak o yıkıcı sonuçların bir an evvel engellenmesi, bir gerekliliktir. Açıkça ifade etmek gerekir ki, Türk milleti ve Türk dünyası için faaliyet göstermesi, bir aydınlanma meşalesi olması gereken merkez noktaların "bir arada bir derede" kalarak yönünü şaşırmaması, önce ne yaptığını, neden yaptığını ve nereye varmak istediğini gerçekten bilmesi elzemdir. Bunun için de çok net bir şekilde, öncelikle acımasız bir durum tespiti yapılmalıdır. Veyahut, daha acı ve gerçekçi bir vurgulamayla söyleyeceksek, bu durum tespiti idare sahiplerince "yapılabilmelidir".

Büyük idealler, asırlık fikirler, ufuk ötesi planlar ve programlar, ancak güncel siyasi, ekonomik ve sosyolojik dinamiklerin hesap edilebildiği gerçekçi bir düzlemde konuşulursa bir anlam ifade edebilir. Yoksa, sokaklarda yürüyerek, coşarak, yüz binlerce kişinin tek bir ağızdan "Turancıyız" diye haykırmasının, içi boşaltılmış duygu yüklü hezeyanlardan başka hiçbir kalıcı değer oluşturamadığı artık gün gibi ortada değil midir? Zihniyetimizi bu duruma sürükleyen, bizi eylemden çok söyleme hapseden nasıl bir sebep bize tarihin mahkemesinde "haklılık" ibraz edebilir? Zaten, böylesine yüzeysel ve sığ bir Turancılığın giderek kitleler nezdinde olağanlaştırıldığı bir düzlemde, ürettiğimiz herhangi bir bahaneden haklılık payı çıkartabilmek de bizim nezdimizde kesinlikle mümkün değildir. Gözlerimizin önünde

duran bu yozlaşma hâlinin kronikleşme ihtimali bütün çıplaklığıyla ve korkunçluğuyla dururken, dilimize pelesenk ettiğimiz kutsal terimlerin ve kavramların, gerçekten ortaya koyduğumuz "yürüyüş halimizle" ve hayat tarzımızla alakalı olup olmadığı hayati bir önem taşımaktadır. Bizi haklı kılacak olan, söylediğimiz söz ile yaptığımız iş arasındaki tutarlılıktır.

Aynayı toplumumuza tuttuğumuz vakit de karşılaştığımız manzara ürkütücüdür. Henüz kapı komşusu ile asgari düzeyde dahi anlaşılamayan, asansörde karşılaştığı komşusunu tanımayan, sokakta birbirini düşmanca bakışlarla süzen, birbirini adeta bakışlarıyla - kesen- ve bütün bu yozlaşmanın gayet olağan bir modern çağ getirisi (Bkz: SSÇ tartışması) olduğunu savunan acı bir toplum gerçeği ile yüz yüzeyiz. Şimdiyse soruyoruz: Turancılık gibi derin bir kavramı ağzımızda böylesine pervasızca sakız ederken, daha kendi öz yurdumuzun, mahallemizin tahkimatı ve ahlaki inşası konusunda ele almamız gereken dağ gibi yığınla mesele dururken, bizim attığımız naralardan Türkistan'ın neresi haberdardır? Ve tam tersi bir bakışla, aynı şekilde bizler, bugün kan ağlayan, kültürel veya siyasi buhranlar yaşayan Türkistan hakkında ne biliyoruz? Yoksa sadece üç beş beylik cümleyi kavrayıp, zannın içerisinde mi yürüyoruz? Gerçekten bir ülke için mi yürüyoruz, yoksa yürüdüğümüz için mi kendimizi ülke sahibi zannediyoruz?

Kafamızı kaldırıp ufka bakmalı ve anlamaya çalışmalıyız.

“Türkistan” diyorsak Türkistan’ı bilmek, “kandaş” diyorsak

kandaşımızın hâlini anlamak, “birlik” diyorsak önce birliği kendi aramızda yaşatmak durumundayız.

Düşmanlarımız gerçekten ortak mıdır? Kalbimizde büyüttüğümüz nefretlerimiz ortak mıdır? Acı karşısındaki hislerimiz ortak mıdır? Meydanlarda gururla yapılan Bozkurt işaretlerinin ve göğsümüzü kabartan marşların hemen ardında, Bişkek'teki, Almatı'daki veya Tebriz'deki bir yaşıtımız o an ne düşünmekte, geceleri yastığa başını koyduğunda hangi somut dertlerle, hangi ekonomik, sosyolojik buhranla boğuşmaktadır? Bunların her biri, slogan atarak uyuşan Türkiye toplumu için derinlemesine açıklanmaya muhtaç, hayati sorulardır. Ve bir mefkûre uğruna yürümeden önce veya yürüyüş takibinde bu acı gerçekler de anlatılmalıdır. Hatta sadece anlatmak yetmez. En iyisi, en doğrusu imkan oldukça zahmet edip o topraklara gidilmeli ve o dertler bizzat yerinde görülmeli, yaşanmalıdır. Söylemekte fayda var ki, derdimiz sloganı reddetmek de değildir. Yalnızca ardının doldurulmasının zorunluluğunu vurgulamaktır.

Büyük salonlarda toplanıp kalabalıklaşırken, anlık olarak yeri göğü inletip sloganlar savururken, hemen yanı başındaki dairede yaşayan, Türk olduğundan emin olduğu bir komşusunu dahi göz göre göre aç bırakan, onun derdiyle dertlenmeyen kimse, kesin ve net bir dille söylüyorum ki, Turancı, Türkçü değildir. Bu açıdan bakıldığında da hepimizin, her birimizin Türkçü ve Turancı olabilmek için daha uzunca bir yol alması gerekmektedir.

Bahsettiğimiz meseleler, etle tırnak gibi birbirine tutunan bir törenin bütünüdür. Birinden birisi eksilse, gerideki yetim kalacaktır.

Türk evladı, bu yetim kisvesini söküp atabilmelidir.

İnanıyoruz, atacaktır.

***“könilik öze sen turu kıl törü,
körü birle beglig-turur ol örü.”***

Yusuf Has Hâcib, Kutadgu Bilig, 5285.
beyit

*(Sen her zaman doğrulukla hükmet.
Devlet töre ile ayakta durur.)*

***“usanma odug tur udıma odun
udur köz odug tut unıt bu unı.”***

Yusuf Has Hâcib, Kutadgu Bilig, 5310.
Beyit

(Aymaz olma, uyanık dur; uyuma, uyan.

*Uyuyan gözü uyanık tut; bu uykuyu
unut.)*

anl

SEMEY'DE SİYASÎ BASKI, SÜRGÜN VE AÇLIK KURBANLARINI ANMA GÜNÜ'NDE GÖRÜP İŞİTTİKLERİM

Yazar: Çepni Serhat Öztürk

31 Mayıs 2026, sabah 05.30'da kalktım, Ayqın ağabeyle vedalaştım, çağırdığı taksiye bindim ve böylelikle Abay'ın, Şahkerim'in memleketi Qarawul'dan, Şıngıstaw eteklerinden, Jidebay'dan ayrıldım. İki buçuk saat sonra, saat 08.30'da, Semey'de yerleştirildiğim yurttaydım. Geceleyin düşünmekten uyuyamadığım için uykusuz ve bitkin idiysem de, Aqmaral Apay'a vermiş olduğum sözden ve o gün görüp öğrenebileceklerime duyduğum meraktan ötürü kendimi uykuya teslim etmeyip dayanabileceğim kadar dayanmaya çalıştım.

O gün Kazakistan'da Siyasî Baskı, Sürgün ve Açlık Kurbanlarını Anma Günü idi. Anabilim dalı Kazak Dili ve Edebiyatı olan bir öğrenci için, Kazakistan'da, "Qazaq Ruhaniyatının Astanası" Semey'de, Alaş ziyalılarının ve diğer katledilmiş Kazak Türklerinin anılacağı programı kaçırmak büyük bir kayıp olurdu.

Yurtta bir şeyler atıştırdım ve odada daha fazla mayışmamak için kendimi dışarı attım. Saat 10.00'da, Jeñis Parkı'nda, Alihan Bökeyhanov heykeli önünde toplanılacak; burada kısa bir anma töreninden sonra Qayım Muhammedhanulı'nın heykeline yürünecek, tören orada devam ettirilip nihayete erdirilecekti.

Aqmaral Hoca ile önceki gün bu törende buluşacağımız üzerine sözleşmiştik. Vardığımda Alihan Bökeyhanov heykeli önünde diğer ziyaretçilerle birlikteydi. Alanda birtakım şarkılar, şiirler okundu ve konuşmalar yapıldı. Oradan Qayım Heykeli'ne doğru yürüdük. Aqmaral Hanım, varıncaya dek Qayım Bey'in nasıl bir insan olduğundan ve maruz kaldığı zulümlerden bahsetti. Rusların, Qayım Bey'in tırnaklarını kıstırdıklarını; onu tir tir titreten ve bir süre sonra dondurucu soğuktan bayıltan bir hücreye kapattıklarını, bir dönem de zemini kor gibi kızdırılmış sıcak bir yere koyduklarını anlattı. Qayım Bey'in bu odada yüksekte tutunduğu bir demir sayesinde ayak tabanlarını daha fazla yanmaktan kurtardığını; fakat saatlerce asılı kalmaktan ötürü parmaklarının kaskatı kesilip demiri tutar vaziyette kenetlendiğini, Rus askerlerinin de gelip tek tek parmaklarını zorla açarak ellerini demirden ancak ayırabildiklerini söyledi.

Şimdi, Türkiye'de neredeyse hiç bilinmeyen bu Kazak aydınından biraz söz etmeliyim sanırım. Esasında Qayım Muhammedhanulı'nın Kazak tarihindeki önemini izah etmek için müstakil bir yazı yazmak gerekir; fakat şu kadarcığını söyleyeyim ki, o, en buhranlı zamanlarda Kazak Türklerinin bağrından çıkmış, sosyal bilimler

sahasındaki en büyük âlimlerden biriydi. Kazak Türklerinin ulu şairi Abay Kunanbayev'in hayatı ve eserleriyle alakalı pek çok karanlık noktayı aydınlığa o kavuşturdu. Abaytanuw'u (Abayşınaslık / Abay'ı tanıma bilimi) ve Şahkerimtanuw'u (Şahkerim'i tanıma bilimi) kuran isimlerden biri yine O'dur. Abay Müzesi'nin kurucusudur. Dünyaca ünlü yazar Muhtar Avezov'un talebesidir. Aynı zamanda öğretmen, şâir, yazar ve çevirmendir. Sovyet Kazakistanı'nın devlet marşının yazarıdır. Kazak dili, edebiyatı ve edebiyat tarihi konularında sarsılmaz bir otoritedir. Vatanı ve milleti uğruna hapis yatmış, türlü işkencelere maruz kalmıştır.

Onun böyle yetişmesinde ve bu denli çok yönlü bir şahsiyet olmasında, hiç şüphesiz en temelde babasının ve Alaş aydınlarının tesiri büyüktü. Babası, varlıklı bir Kazak Türkü olan Muhammedhan Seyitqululu'dur. Seyitqululu, samimi bir Alaş taraftarıydı ve Alaş aydınlarını hanesinde ağırlardı. Öyle ki, evi, Kazak aydınlarının âdeta meclisi hâline gelmişti. Alihan Bökeyhanulu, Ahmet Baytursınulu, Mirjaqip Dulatulu, Jüsipbek Aymawıto, Sultanmahmut Torayğırov, Muhtar Avezov bu meclise sık gelenler arasındaydı. Küçük Qayım da bu sohbet meclislerine şahit olarak büyüyen bir Kazak balası olarak, elbet o ziyalılara çekecekti! Ne var ki Ruslar, adı geçen diğer Kazak münevverlerinin peşini bırakmadıkları gibi, Muhammedhan Seyitqululu'nı ve oğlu Qayım'ın yakasını da hiçbir zaman bırakmadılar.

Ruslar, diğer aydınlara reva gördükleri akıbeti onlara da yaşattılar; Qayım

Muhammedhanulu'nın babası Muhammedhan Seyitqululu'yı da sözde bir mahkemeye yargılayıp idama mahkûm ettiler. Qayım Bey, yıllar sonra babasının idam edildiğine dair resmî belgeye ulaşsa da naaşının nereye gömüldüğünü hiçbir zaman öğrenemedi; mezarının yeri hâlâ meçhuldür...

Aqmaral Apay, yürürken başından geçen şu dokunaklı olayı nakletti: Geçen sene yine bu matem gününde şehitleri yâd etmek için Qayım Heykeli'nin önüne geldiğinde, alana erkence vardığını fark etmiş ve etrafta kendisi gibi yalnız başına oturan yaşlı bir adam görmüş. Yaşlı adam, Aqmaral Hoca'ya dönüp:

— Kızım, sen kime geldin? diye sormuş.

Aqmaral Hoca şaşırması; alanda yalnızca Qayım'ın büstü varken başka kime gelinebilir ki diye düşünmüş. Fakat amcanın bunu sebepsiz yere sormadığı hissiyatıyla şöyle karşılık vermiş:

— Siz kim için geldiniz?

Yaşlı adam:

— Ben babam için geldim, demiş ve eklemiş:

— Babam o meşum dönemde katledilen ve nereye gömüldüğü bilinmeyen o 63 kişiden biriydi. Buraya gelerek, babam başta olmak üzere Qayım'ı ve zulüm görmüş, öldürülmüş tüm insanlarımızı anıyorum...

Aqmaral Apay, heykele doğru adımlarken “Şimdi gözlerim geçen sene gördüğüm o adamı arıyor bu kalabalıkta...” dedi. Yüz hatlarını tam

hatırlayamadığını ama gözlerinin gayriihtiyari alanda onu aradığını söyledi.

Qayım Bey'in iki oğlu da alandaydı. Yanlarına vardık, Aqmaral Hoca beni kendileriyle tanıştırdı. Birlikte hatıra fotoğrafı çekildik. Bu iki beyefendi Kazakçayı pek akıcı konuşamıyorlardı; Hoca'nın dediğine göre ana dillerini ancak şimdilerde öğrenmeye çalışıyorlardı. Hatta Hoca bana dönüp takılarak: "Senin Kazakçan onlarınkinin yanında beş yıldız alır!" dedi.

Tören nihayete erip kalabalık dağılmaya başladığında Aqmaral Apay büstün yanına yaklaştı. Bana dönerek, "Bu heykeli hiç sevmiyorum" dedi. Eliyle heykeli işaret etti: "Görüyor musun?"

Niçin sevmediğini bakınca hemen anlamıştım. Heykel, Qayım Muhammedhanulı'nın yalnızca başından ibaretti. Uzun bir taş kaidenin üzerine kondurulmuş koca bir baş! Bu hâliyle bir anıttan ziyade, mızrağın ucuna geçirilmiş bir kelleyi andırıyordu. Hoca siteminde son derece haklıydı. Şehirde bir Qayım heykelinin daha bulunduğunu, onun "Ustaz ben Şakirt" (Hoca ile Talebesi) adını taşıdığını ve o heykeldeki genç Qayım'ın çok daha vakur ve görkemli durduğunu anlattı. Önünde durduğumuz ve kesik bir başa benzeyen bu heykeli ise geçmişte yapılan o zulmün ve hakaretin âdeta taşlaşmış bir devamı addediyordu.

Dönüşte Aqmaral Hoca, vaktiyle Abay ile Mihaelis'in baş başa verip sohbet ettikleri o tarihî kütüphaneyi gösterdi, içeri adım attık. Ancak uykusuzluk ve yorgunluk artık direncimi kırmıştı. Hoca yemek ısmarlamak istese de hem uzun

bir yoldan geldiğimi hem de takatimin kalmadığını söyleyerek müsaade istedim ve yurdun yolunu tuttum. Odaya varır varmaz kendimi yatağa bıraktım ve içimde sebebini bir türlü kestiremediğim derin bir buruklukla düşler âlemine daldım.

05.09.2026

TRABZON

şiiirler

KIYAM

Merhameti ölüme sürdüm vicdan içinde
Kıvrılmış bileklerim yürek zindan içinde
Süngülerin ucunda ağıtlar dile gelse
Türkülerim haykırır koyak meydan içinde
Hakkı yok toprakların tutsaklığı tutmaya
Yine biri kurtulur bince fidan içinde
Sırtlanır dertli yükü kan verilen aşkına
Olsa da yarınlarda yüzü al kan içinde
Silinmeye yüz tutan umutlar yeşerecek
Seçilecek tek bir renk binbir elvan içinde
Şafakların süsünü geceye takacağız
Can bile dirilecek nazlı canan içinde
Düşlerin cellatları celladına koşacak
Uykular bölünecek bir feveran içinde
Yiğitler silkinecek urgana ipe inat;
“Benim de adım olsun şanlı destan içinde”
Bu yolda yürümeyen kim varsa karşımdadır
Olamaz benim dostum kanlı düşman içinde
Meşeli ormanların kuytusundan tan doğar
Dağlar bile kininden gayrı isyan içinde
Bağrımıza hakkını tarih teslim edecek
Gönüller birleşecek büyük Turan içinde

Ozan Ethem

HARABE ŞÂİRİ

Tükendim artık,
Paslanmış harfler uyur avuçlarımda.
Pireleri yüklediğim şu köhne heybe,
Artık düşmanıdır kaburgalarımın.
İçimde,
Uykular kirleten hadsiz bir cefâ...

Dibi görünmez kuyulara urgan örüyor kızlar,
O kızlar ki çeşminde boncuk, yüzünde tebessüm,
Yürek beşiğinde depremler uyumaktadır.

Şehrin sokaklarında takât dileniyorum ben.
Sığınacak tekkesi de yok bu tür bir dervişliğin.
Ümit payandasını yıkmış birileri.
Fakat,
O sabîlere kıyasla
Aynalar utandır an bir tasa...

Şimdi sokaklarda paslı bir sükûnet.
Ne feryat geçiyor buradan, ne bir şafak.
En ortada durup, seyrediyorum yalnızca.
Şehirler yitirmiş renklerini,
Zira,
Güneş liman bellemiyor bu yıkık kentlerin ufuk çizgisini.
Bu yüzden,
Renkleri cebine toplayan çocuklara imrenirim hep.
Hatrındaki renkli sabahları saklamak için,
Renkleri toplayan çocuklara.

Saltuk Şevket Yazıksız

24 Ağustos 2026

MUSALLAT

Lanetli kinin encamı ensemeye yapışık
Kımıl kımıl kıpırdıyor üstümde, bir anlık:
Metruk köşkümde gıcırtilardan titrek ılık,
Ben ve solungaçlarıyla pejmürde karanlık...

Solungaçlı o sürüngen, o melun, o lanet
Aklımda kıkırdar, kulağımı kokluyor
Tarihin misafiri köşkümde o melanet
Bir rutubetli köşede ağımı dokuyor

Kapana kısılmışım, sebepsiz, pek bilinmez
Sadece ben ve sekiz solungaçlı karanlık
Ve kalbimi unutturan sanrılar tükenmez
Bir gece bedenimi taşıyan kalabalık...

Ben iblis, ben şeytan ve benim sahibi hain
Oluşa karşıyım, oluş benim, oluşa hayranım
Oğlu değilim yanlışlara doğru gerçeğin
Birim, bütünüm, tekim ama paramparçayım
Her evrene bir parçamı ekip hakikatin
Ve şafak söküncü Tanrının katili olacağım!

Herkes

ÂŞİYÂN

Görüyordum da peder,
Sen ne güzelsin.

Engin dedi.
Güller gibi nâlandı peder.

Ben duydum ki...
Henüz yoktu yaşıım on beş, on altı.
Bir gün dedi, bak: Evlad-ı peder sanki kebûter
En gamlı hazandan da güzeldir, dedi bahtı.

Dalgın suya ait gibi gördüm seni, bilsen,
Peder.
Bilsem bu melâlinde ne efkâr-ı hayat var.
Ah, geçmişî görmüş ve de tatmış gibi gördüm
Seni, peder.

Minnacık hayatlarda
Senin cism-i kebûdun,
Ey peder,
Hayat sanki kefil ellerine,
Ah, sanki sefîd ellerine
Konmuştu bütün rûhumun âhı.

Sevmiş o güzel kalbini annem,
Sevmiş o güzel rûhunu âlem.

Sen hep bizi
Ahlaklı, güzel,
Şarkı ve gazel,
Ebedî ve ezel,
Ren nehrinde Basel
Âleminde büyüttün, ey peder.

Bir tek helal desen yeter!

Âgâh

www.ziyalilar.org

Bizimle iletişime geçmek ve bize eser göndermek için;
ziyalilarmecmuasi@gmail.com e posta adresimize yazınız.

ZİYÂLILAR

Türklük bilimi, fikir ve edebiyat *mecmuası*